

ERZURUM'DA YENİ YILA GİRİŞ RİTÜELİ: 1001 HATİM

 Muhammet Nuri CEYLAN^a

Özet

Dini ve toplumsal hayat içinde kutsalla kurulan ilişki sonucunda ortaya çıkan en önemli uygulamaların başında ritüeller gelmektedir. Bereket ayinleri, felaketlerden korunma, hastalık, kuraklık ve kıtlıktan kurtulma pratikleri, yağmur yağdırma ritüelleri bu türden uygulamalara en güzel örneklerdir. Türkler, benimsemiş olduğu dinler ve kabul ettiği inançlar doğrultusunda bu yönde sayısız mistik işleme başvurmuşlardır. İslami terminolojide bu türden pratikler “rukye” ifadesiyle karşılanmıştır. “Rukye” olarak adlandırılan ve çeşitli işlemlerle iyi etme, olumsuz şey veya durumdan kurtulma yahut muhafaza altına alma uygulamaları asırlardır başvurulan yöntemlerin başında gelmektedir. Bu uygulamalar içinde yeni yıla giriş törenleri ve bu törenlerde icra edilen ritüeller önemli bir yer işgal etmektedir. Erzurum’da yaklaşık beş asırdır devam eden ve birçok dini inanış şekillerinin yanı sıra farklı gelenek, görenek ve pratiği içinde barındıran, kültürel bir miras olarak nesilden nesile aktarılan 1001 Hatim hakkında toplumsal hafızada yer alan tüm bilgi birikiminin kayıt altına alınması, bu ritüelin tanımlanması, ortaya çıkan folklor öğelerinin bilimsel düzlemde değerlendirilmesi; uygulanan pratiklerin altında yatan dini, kültürel, tarihsel ve toplumsal nedenlerin belirlenmesi çalışmanın temel gayesini oluşturmaktadır. Çalışmada, Erzurum’da her yeni yıla girişte icra edilen bu ritüelin, kimler tarafından ortaya çıkarıldığı, ritüelin hangi amaçlar doğrultusunda ve ne şekillerde tatbik edildiği, geleneğin bugünkü durumunun ve ritüele verilen ismin altında yatan sebeplerin ne olduğu, bu ritüele toplumsal yaklaşımın nasıl olduğu, dini ve toplumsal açıdan bu ritüele atfedilen önemin ne şekilde olduğu gibi sorulara cevap aranmıştır. Bu bağlamda çalışmada kullanılan temel yöntemler hem tarihi belgeler ışığında konu ile ilgili bilgileri ortaya koyma; hem de geleneğin icrasını gerçekleştirenler yahut bizzat bu geleneğe katılanlarla sahada görüşme yöntemi kullanılarak derleme yapılması ile bilgi birikiminin kayıt altına alınması üzerine kuruludur. Araştırma, asırlardır devam eden ve kültürel bir hazine olarak addedilen bu geleneğin tüm yönleriyle akademik ve bilimsel bir platformda ele alınması, tanıtılması ve bu sayede Türk kültür mirası envanterine dahlinin sağlanması açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, 1001 hatim, Ritüel, Pir Ali Baba, Kültürel miras

THE NEW YEAR'S ENTRY RITUAL IN ERZURUM: 1001 HATIMS

Abstract

Rituals are one of the most important practices that have emerged from the relationship of religious and social life with the sacred. Abundance rites, protection from disasters, disease, drought and famine relief practices, rain rituals are the best examples of such practices. The Turks have resorted to numerous religious-magical

^a Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Edebiyatı, muhammet.ceylan@atauni.edu.tr
Makale Geliş Tarihi: 21.05.2021, Makale Kabul Tarihi: 27.07.2021

processes in this direction in accordance with the religions and the beliefs they have adopted. In Islamic terminology, such practices have been named as “rukya”. The practices of healing, getting rid of negative things or situations or preserving them through various processes, called “Rukya”, is one of the methods that has been applied for centuries. Among these practices, the beginning of a new year ceremonies and the rituals performed in these ceremonies have an important place. The main purpose of this study is to record of all the knowledge in the social memory about 1001 Hatim, which has been going on for about five centuries in Erzurum, and consists of many religious beliefs, as well as the different traditions, customs and practice, passed from generation to generation as a cultural heritage, to define the ritual, to make a scientific evaluation of its folkloric elements, to determine the religious, cultural, historic and social reasons underlying the practices. The following questions are sought to be answered in the study. Who started this ritual performed at the beginning of each new year in Erzurum? For what purposes and in what ways is the ritual practiced? What is the current state of tradition? Why is the ritual given this name? How is the social approach to this ritual? The importance of this ritual from a religious and social point of view? In order to answer these questions, the historical documents and field study data are collected and analyzed. In the field, interviews have been done with those who perform or participate to the traditions in order to record the knowledge. The research is important in terms of addressing and introducing all aspects of this tradition, which has been going on for centuries and is considered a cultural treasure, on an academic and scientific platform, and thus providing inclusion in the inventory of Turkish Cultural Heritage.

Keywords: Erzurum, 1001 hatim, Ritual, Pir Ali Baba, Cultural heritage

Giriş

İnsanoğlu ilkel dönemlerden bu zamana, kutsal ile hep iletişim hâlinde olmaya gayret göstermiş, bunu farklı gayeler doğrultusunda ve çeşitli şekillerde yapmıştır. Bu iletişimin en önemli vasıtalarından biri törenler ve ritüellerdir. Bunlar, toplumsal hayatın gelişimiyle orantılı olarak; evreni, doğa olaylarını, yaşamı ve öteki dünya hayatını anlamlandırmak gayesiyle zaman içinde ortaya çıkmıştır. Bu yönde icra edilen ritüellerin; yılın bereketli geçmesi, Tanrı'nın gazabından kaçınmak, yaratıcı tarafından cezalandırılmaktan korunmak; arzu ve dileklerin yerine gelmesini sağlamak gibi birçok farklı amaca hizmet ettiği görülmektedir. İnsanlar bu gayeler doğrultusunda yüce yaratıcıya yahut kutsal kabul edilen üstün güce ibadetler etmiş, kanlı/kansız kurbanlar sunmuş ve çeşitli dinsel-büyüsel pratikler gerçekleştirmişlerdir. Bunlar, farklı zamanlarda çeşitli dinlere tâbi olan hemen hemen bütün toplumlarda uygulanmış, insanların düşünce dünyasında kendine özel bir yer edinmiştir. Emile Durkheim bu yöndeki uğraşları, doğaya hâkim olmak için çeşitli güçlerle insanın kendisini takviye etmesi olarak tanımlar. Ona göre din öğretileri, inançlar, ayin ve törenler insanoğlunun nesne ile mücadelesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İlkeller bu inanışları doğrultusunda; cevherlere, rüzgâra, yağmura, güneşe kısaca bütün doğaya müdahale edebileceğini düşünmüş ve bu amaçla ayinler düzenlemiştir. Tatbik edilen bu ayinler, onların isteklerini doğaya kabul ettirmesi düşüncesinde en önemli vasıtaların başında gelmiştir (Durkheim, 2020). Yapılan uygulamaların nedenlerini yahut hangi amaçlar doğrultusunda yapıldığını sınırlandırmak neredeyse imkânsızdır. Çünkü insanlar her devirde yaratıcıya toplu yahut bireysel olarak iltica etme yoluna gitmiş bunları da sayısız nedene bağlı olarak gerçekleştirmiştir.

Eski dini inançları, başlangıcından İslamiyet'i kabullerine kadar benimsedikleri dinler, özümstedikleri inanışlar ve genel itibarıyla "Eski Türk Dini" başlığı altında yapılan kapsamlı çalışmalar incelendiğinde, Türklerin çok eski dönemlerden beri; ırmaklara, dağlara, nehirlere, ağaçlara, ormanlara, güneşe, aya, yıldızlara, gökyüzüne, üstünde yaşadıkları toprağa kısaca tabiata ve kozmik dünyaya çok büyük önem atfettikleri, tabiat unsurlarının bir ruhu olduğu düşüncesi etrafında, onlara büyük saygı duydukları bilinmektedir. Türkler, doğada vuku bulan her olay ve duruma kendi inanç ve düşünce dünyalarını bağlamında bir anlam vermeye çalışmış, bu çerçevede törenler, ritüeller sergilemişlerdir. Bu yaklaşımlar çeşitli inanışları da beraberinde getirmiştir. Eski Türk dini hayatının en önemli yansıması ve bütün Türk inanç sisteminde çok önemli bir yere sahip olan kültürler; su kültürü, ağaç kültürü, orman kültürü, oba kültürü, tabiat kültürü, yıldız kültürü, güneş kültürü, taş kültürü, kaya kültürü, ateş kültürü, ay kültürü, dağ kültürü, doğa kültürü, vs. böylelikle vücut bulmuştur. Bozkır şartları bağlamında doğa ile iç içe yaşayan ve doğanın her anını müşahade edip, hayatını bu doğrultuda şekillendiren Türkler için gerek gökyüzünde gerek yeryüzünde ve yaşanan mekân içinde cereyan eden hemen hemen her durum, bu bağlamda anlam kazanmış, onların inanış şekillerine yön vermiştir. Bu sebeple tabiat içindeki birçok unsura kutsiyet atfetmiş ve kıymet vermişlerdir. Bu kimi zaman bir dağ kimi zaman bir ağaç yahut ırmak özelinde kendisini göstermiştir. Gök gürültüsü, şimşek, yıldırım, kar, yağmur gibi gök olayları da bu minval üzere eski Türk inanç sisteminde çok önemli bir mevki işgal etmiştir. Tüm bu yönelimler yani kozmik düzen içinde var olan nesne ve durumları, kutsal kabul edip saygı gösterme hassasiyetleri çeşitli inanç ve yaklaşımları da beraberinde getirmiştir. Türkler bu çerçevede dua, ibadet, tören, ritüel vs. gibi pratiklerle doğa olaylarına müdahil olmak istemişlerdir. Yaz, kış, bahar, mevsimler, gece, gündüz gibi kozmik döngüsel vakitler kısaca evrensel işleyiş, onların düşünce dünyalarına, inançlarına, ibadetlerine derinden etki etmiş, dini hayatlarını biçimlendirmiş ve toplum içinde birçok ritüelin ortaya çıkmasına da önayak olmuştur (Durmuş, 2016; Gömeç, 2020; Günay & Güngör, 2019; İnan, 2020). Doğa olayları ve tarihi gelişmelerin, öteki dünyanın varlığını ve şeklini sorgulama biçimlerinin, icra edilen bu ritüelleri derinden etkilediği bilinmektedir.

Dinî tören ve ayinlerin temelinde yatan mistik düşünce ve bunları şekillendiren etkenler kadar önemli bir mevzu da zamandır. Dinsel-büyüsel pratikler incelendiğinde bunların büyük bir bölümünün belirli zaman diliminde yapıldıkları görülmektedir. Doğa olayları karşısında acziyetinin farkına varan insanlar, her ne şekilde inanıyor ve ibadet ediyorsa gücün merkezine o şekilde yönelmiş ve ritüellerle bunları somut hale getirmiştir. Bu ritüellerin -özel bir durum olmadığı sürece- genellikle yılın muayyen zamanlarında, tüm toplumu kapsayacak şekilde yapılmasına gayret edilmiştir. Belirtilen bu uygulamalar, genellikle yılbaşlarına yahut mevsimsel dönüşüm zamanlarına denk getirilmiştir. Abdülkadir İnan bu törenlerin genel itibarıyla iki farklı dönemde icra edildiğini vurgular: Muayyen vakitlerde yapılan ayinler ve tesadüfî olaylar sonucunda yapılan özel ayin ve törenler. İnan'ın belirtmiş olduğu muayyen vakitlerde yapılan ayinlerin; genelde yaz, ilkbahar ve güz dönemlerinde tatbik edildikleri bilinmektedir. Çünkü bu dönemler, toplum için sosyoekonomik açıdan büyük önem arz eden zaman dilimleridir. Yaşamını sürdürmek ve ihtiyaçlarını elde etmek için doğa şartlarına bağlı olan insanlar; ekip-biçme, ava çıkma kısaca hayatlarını idame ettirme doğrultusunda zaman kavramına çok dikkat etmişlerdir. İnsanlar, bu döngü içinde en önemli zamanların, eski yılın bittiği yeni yılın başlangıcı olan dönemler olduğunu düşünmüş, buna binaen birçok tören ve ritüel gerçekleştirmişlerdir. Bu durum

yeni yılı olumlu manada şekillendirme, kutsama ve kendi kontrolü içinde bir düzene sokma inancının sonucudur (İnan, 2015). Belirli zaman dilimlerine yayılan bu uygulamaların kitlesel oluşu ve muayyen dönemlerde icra edilmeleri, toplumların düşünce dünyasında derin izler bırakmış ve her daim toplum nezdinde yaşatılma eğilimi göstermiştir.

Hayatı anlama ve kutsal olanla bağ kurma isteği; mistik uygulamalarda önemli bir çeşitlenmeye sebep olur. Çünkü her toplum farklı bir inanca sahiptir ve her toplumun inancını yansıtmaya şekli de bir o kadar farklı ve kendine özgüdür. Burada önemli olan toplumların bu uygulamaları; dinî görüşlerine, düşünce dünyalarına, sosyoekonomik düzenlerine, kültür seviyelerine göre ne amaçla yaptıkları ve ne şekilde tatbik ettikleridir. Türklerin, Müslüman olmadan önce ortaya koydukları tören ve ritüellerde Şamanizm, totemizm, animizm ve kült olarak addedilen çeşitli inanç biçimlerinin derin izlerini görmek mümkündür. Bu dönemlerde Türkler, doğa ile iç içe yaşamış ve göçebe bir hayat tarzı benimsemiş; gök, yer, su, hayvanlar, tabiat gibi birçok unsur özelinde çeşitli tören ve uygulamalar gerçekleştirmişlerdir. Orta Asya'dan Anadolu'ya göç ettikleri süreç içinde de Türkler kabul ettikleri dinler ve benimsedikleri inanışlar etrafında bu uygulamaları en canlı şekilde yaşatmış ve yüzyıllar sonra dahi çeşitli ritüeller etrafında birleşme eğilimi göstermişlerdir. İslamiyet'i kabulünden sonra da Türkler, bu yönelimlerini tamamen unutmamış, eski inanç ve uygulamalarını İslamiyet ile yoğurmuş ve günümüze kadar getirmişlerdir (Günay & Güngör, 2019). Fuzuli Bayat, Türklerin İslamiyet öncesi ve sonrasında ortaya koymuş oldukları birçok uygulamanın temelinde mitik yönelimler olduğunu belirtir:

“Türkler zamanla çeşitli dinlere girseler de bütün bunlar Türk kültüründe belli izler bırakmış olsa da millî şuurun ortaya koyduğu mitolojik öz her zaman korunmuştur.” (Bayat, 2008, s. 147).

Bayat'ın ortaya atmış olduğu savı, icra edilen tören ve uygulamalarda görülen mitolojik kökenli unsurların çokluğu da kanıtlar niteliktedir. Bu da toplum içinde eski ile yeninin bir bütün oluşturmasına, geçmiş ile bugünün bir arada geleceğe taşınmasına vesile olmuştur. Türklerde, İslamiyet öncesi ve sonrası zaman olgusuna bağlı olarak tertip edilen en önemli uygulamaların başında yeni yıl yahut doğanın yeniden hayat bulduğuna inanılan “yeni gün” (nevruz) törenleri geldiği söylenebilir. Fuzuli Bayat, yeni yıl, nevruz ve diğer tüm mevsimsel tören ve uygulamaların temelinde, Türklerin inanç dünyasını şekillendiren doğa kültürünün olduğunu ve bu inanışın tören ve ritüelleri derinden etkilediğini ifade etmiştir:

“Her millet kutsal bayramlarına, törenlerine bir de mitolojik benzetme bulurlar. Bu aşağı yukarı bütün toplumlarda mevcuttur. Bir bayramın geçirilmesinin, törenin yapılmasının sosyoekonomik bağlamı gerçek dayanakları vardır ki bu da mitolojik özü veya başka bir deyişle millî şuurun tabiat, toplum ve kutsal varlıklarla bağlantılı modelini içerir.” (Bayat, 2008, s. 143-144).

Toprağa ve doğaya bağlı hayatını idame ettiren Türkler tarih sahnesine çıktıkları ilk zamandan bu yana, mitik inanışlar ve anlatımlar etrafında evrene müdahale etme düşüncesi içinde olmuşlardır. Mitik kökenli inançlar ve bu yöndeki pratikler zamanla gelenek, görenek, örf ve adetlerle iç içe geçmiş ve yüzyıllar sonra icra edilen birçok uygulamalar içinde kendini belirgin şekilde göstermiştir. Bu bağlamda Anadolu halkının asırlardır yeni yıl ve bereket törenlerine, felaket ve hastalıklardan korunma/kurtulma amacıyla da sayısız ritüele yer verdiği bilinmektedir.

Yeni yıla giriş törenlerinde kutsal olana iltica ederek yardım isteme düşüncesinin tarihi oldukça eskidir. Dilaver Düzgün, insanların bir kutsal varlığa tapınma ve ondan yardım isteme fikrinin, insanlığın varoluşuyla bir tutulması gerektiğini belirtmiş, bu çerçevede ortaya çıkan ritüel ve uygulamaların temelini şöyle açıklamıştır:

“Tabiat olayları karşısında tavır takınılması, mevsimlerle ilgili değişikliklerin izlenmesi böylece yeni yıl mefhumunun ortaya çıkması da bütün insan topluluklarının genel ve özel ortak özelliği hâline gelmiştir. Bir de milletin karakterlerinin gereği olarak varlığını sürdüren kültür öğeleri mevcuttur.” (Düzgün, 1999, s. 21).

Düzgün'ün ifade ettiği bir topluma/topluluğa has şekliyle icra edilen kültür öğeleri; kutsal törenler, ritüeller, oyunlar ve bu türden tatbik edilen bütün pratiklerdir. Bunların başında çeşitli dinî ve millî bayramların kutlanması, nevrüz-Hıdırellez uygulamaları, yağmur duası törenleri gelmektedir. İşte bu pratiklerden biri de Erzurum'da, Kur'an'ı hatmetme şeklinde icra edilen, yeni yılın hayır, sağlık, mutluluk ve bereket getirmesi temennisiyle uygulanan 1001 Hatim geleneğidir.

Sedat Veyis Örnek gerek ilkel dönem halklarında gerekse bir yaratıcının olduğu inancına sahip farklı dinlerde, tatbik edilen ibadetlerin en önemli parçalarından birinin “dua” olduğuna dikkat çekerek, insanların dua aracılığıyla yaratıcının acımasını ve yardımını sağlamaya çalıştığını ifade eder. Örnek, bu bakımdan duaları üç gruba ayırmış bunları; istek, şükran ve yakınma duaları olarak sınıflandırmıştır (Örnek, 2014). Süreç içinde insanların gerek av törenlerinde gerek kuraklıktan kurtulma amacıyla tatbik ettikleri ritüellerde, gerekse çeşitli türden dileklerin yerine gelmesi isteğiyle gerçekleştirdikleri pratiklerde; kutsal ve yüce varlıklara yahut tanrılara yönelerek dua merasimleri yaptıkları bilinmektedir. Bu bağlamda duanın; dini ve toplumsal hayat içindeki ehemmiyetinin çok önemli olduğu, icra edilen ritüel ve törenlerde duanın merkezi bir rol üstlendiği görülmektedir. Çalışmaya konu olan dua merkezli bu uygulamada, Kur'an'ı okuma/hatmetme ve Allah'a tazarruda bulunma gayesi, özellikle dikkat çekmektedir.

Tören ve ritüellerin oluşum, değişim ve dönüşüm safhalarında dikkat çekilmesi gereken unsurlardan biri de insan faktörüdür. Toplum nezdinde kıymetli bir yere sahip olan saygın şahsiyetlerin, bu uygulamalara büyük bir etkisinin olduğu gerek törenlerin gerçekleştirildiği mekân olarak gerekse tören esnasında ziyaret mekânı olarak bu şahsiyetlerin mezarlarının olduğu yerin seçilmesiyle kendini göstermektedir. Bu kişilerin, tatbik edilen birçok ritüelin öncüsü olduğu, bunları şekillendirdiği ve bir gelenek hâline getirdiği bilinmektedir. Bu bağlamda 1001 Hatim geleneğini başlatan kişi olarak karşımıza çıkan isim, Pir Ali Baba namı Erzurum'da medfun mümtaz şahsiyetlerden biridir. Kaynaklarda hayatı hakkında çok fazla bilgi yer almamakla birlikte bazı tarihi belgelerde ismi geçmektedir.

Pir Ali Baba'nın kim olduğu, nerede yaşadığı, hatim geleneğinin ne zamandan beri tatbik edildiği gibi konular hakkında bilgiler içeren en önemli yazılı belge hicri 946 tarihli Arapça bir vakfiyedir. Miladi 1539-1540 (h. 946) tarihli bu belge Pir Ali Baba'nın asıl adının Mevlâna Pir Ali olduğuna, onun 16. asrın başında Erzurum'da yaşadığına işaret etmektedir. Vakfiyenin tamamına bakıldığında Mevlâna Pir Ali'nin babasından veraset yoluyla birçok köy ve dükkâna sahip; zengin ve hatırı sayılır bir kişi olduğu aktarılmaktadır. Bunun yanı sıra belgede Pir Ali Baba'nın Mevlâna Veli'nin oğlu olduğu, aynı zamanda

Mevlâna Hüseyin namlı bir de kardeşinin bulunduğu belirtilmektedir. Burada Mevlâna Pir Ali ve Mevlâna Hüseyin'e ait vakıflardan bahsedilmekte ve o dönemde hatim geleneğinin icra edildiğine vurgu yapılmaktadır (EV. VKF. No, 580). Geleneğin doğduğu yer hususunda karşımıza çıkan mekân ise Erzurum Tuzcu köyüdür. Tuzcu köyü bu anlamda büyük önem arz etmekte ve yöre halkının dinî ve toplumsal yaşantısında önemli bir yer edinmektedir. Pek çok tarikat şeyhinin mezarlarının yahut makamlarının bu köyde veya bu köy yakınında yer alması nedeniyle köyün “mezarlar ve ziyaretler köyü” olarak anıldığı aktarılmıştır. Bunların başında Yunus Emre, Tapduk Baba, Pir Ali Baba gibi mühim şahsiyetler gelmektedir. Zikredilen isimlerden Pir Ali Baba'nın, 16. asrın başlarında Erzurum'da ikamet ettiği, Safevi-Osmanlı çatışmaları sürerken; doğuda bir Şia tehlikesi ortaya çıkacağı düşüncesiyle, bu yerin “ehl-i sünnet” beldesi olarak kalması için mücadele verdiği belirtilmiştir (Türk, 2014). Erzurum'da dinî hayatın sosyolojik boyutu üzerine önemli çalışmalar yapan Ünver Günay, Pir Ali Baba'nın, Anadolu'nun İslam yurdu olması amacıyla Türkistan'dan gelen sufiler-erenler zümresine dâhil edilebileceğini ve onun bu yörede maddi-manevî çeşitli faaliyetler yürüttüğünü vurgular (Günay, 1999).

Tarihi kaynakların yanı sıra sözlü rivayetlerde de Pir Ali Baba hakkında çeşitli bilgiler aktarılmıştır. Erzurum Tuzcu köyü sakinlerine göre, 1001 Hatim'i başlatan şahıs, ilim ehli bir zat olan Ali Baba'dır ve “Pir” onun lakabıdır. “Pir” lakabının verilmesi, onun bir mürşit yahut veli olduğunu açıkça göstermektedir. Mezarının bulunduğu yerde (Tuzcu köyü civarı) bir dergâh kurmuş, burada şeyhlik makamında oturmuştur. Tarikat ehli olarak burada uzun yıllar hizmetlerde bulunmuştur (KK. 1; KK.2).

Pir Ali Baba'nın kim olduğuna dair önemli bilgiler aktaran araştırmacılardan biri de Abdürrahim Şerif Beygu'dur. Beygu; Pir Ali Baba'nın, 1533-1534 (H. 940) yıllarında Erzurum'da mutasarrıf olarak görev yaptığını ve tasavvuf ehli bir kişi olduğunu belirtir:

“Pir Ali Baba'nın, mezarı köyün yirmi dakika garbında bir tepe üstündedir. Taşları yoktur. Pir Ali Baba, sofiyundan bir zat olup asrının mümtaz adamıdır. Vakfiyesinde şahit gösterdikleri zatlarda kendisi gibi büyük insanlardır.” (Beygu, 1936, s. 170-171).

Pir Ali Baba'nın kim olduğuna dair bilgilere Erzurum hakkında hazırlanmış kapsamlı eserlerden biri olan Erzurum Kitabı'nda rastlanmaktadır. Muammer Çelik'in kaleme almış olduğu bu eserde vermiş olduğu bilgiler yukarıda aktarılanlarla paralellik gösterir. Çelik, eserinde devrin zenginlerinden biri olan Pir Ali Baba'nın; fazıl, zahit ve mübarek bir zat olduğunu, sahibi bulunduğu sekiz köyden dördünün gelirini 1001 Hatim okunması için vakfettiğini belirtmiştir (Çelik, 2018). Bu bilgiler ışığında; onun miladi 1500-1600 yılları arasında Erzurum'da yaşadığı, burada hem maddi hem de manevi bağlamda çeşitli faaliyetler gerçekleştirdiği söylenebilir. Pir Ali Baba'nın mezarı bugün Erzurum sınırları içinde yer alan Tuzcu (Dutçu) köyü yakınlarında bulunmaktadır.

Görsel 1. Pir Ali Baba'nın mezarı (28.01.2021)

Pir Ali Baba'ya atfedilen âlim, arif bir şahıs düşüncesi kültürel bellekte yer alan anlatma ve uygulamalarla da sabittir. Bu anlamda mezarı birçok farklı kesim tarafından ziyaret edilmiş ve edilmeye devam etmektedir. Özellikle dini günlerde bayılma hastalığı olanların ve akıl hastalarının şifa bulması amacıyla buraya getirildiği, gelen ziyaretçilerin burada namaz kıldıkları, kurban kestikleri ve dileklerinin kabul olması için çeşitli ritüeller icra ettikleri belirtilmiştir (Başar, 1972; Sezen, 2013). Erzurum Büyükşehir Belediyesi 2018 yılında Pir Ali Baba'nın mezarının bulunduğu yeri restore ederek bu çevreyi koruma altına almıştır.

Görsel 2. Pir Ali Baba'nın mezarının bulunduğu bölge (28.01.2021)

Sözlü geleneğe Pir Ali Baba hakkında birçok menkıbeye yer verilmiş ve ona atfedilen kutsiyet toplum nezdinde bir nevi tescillenmiştir. Bunların başında; onun mezarı yanında ne dilek dilenirse

yerine geleceği, ziyaret ederken mezar taşına el sürülmemesi gerektiği, Pir Ali Baba'nın cinleri görüp onlara mukavemet ettiği gibi efsaneler gelmektedir (Seyidoğlu, 2018). Görüldüğü üzere halkın düşünce dünyasında önemli bir yer edinmiş olan Pir Ali Baba, bu bağlamda kerametleriyle de efsaneleşmiş bir zat olarak karşımıza çıkar. Toplum nezdinde Pir Ali Baba'ya atfedilen bu değer, onun tarafından uygulamaya konulan ve her yeni yıla girişte icra edilen 1001 Hatim geleneğinin de büyük bir önem ve özenle yapılmasına önayak olmuştur.

A. YENİ YILA GİRİŞ RİTÜELİ: 1001 HATİM

1. 1001 Hatim'in Yapılış Gayesi

İnsanlar yaşamlarını sürdürmek ve her türden ihtiyaçlarını karşılamak gayesiyle çevre şartlarının önemli bir faktör olduğunu fark ettiği ilk devirlerden beri, tabiata büyük önem vermeye başlamış, onu korumuş, kutsamış ve tatbik ettiği ritüellerle de kendi lehinde değiştirmek için gayret göstermiştir. Böylelikle her birey inançları doğrultusunda yüce yaratıcıya yönelmiş, ibadetler yapmış ve yaratanın bu yöndeki kararlarını, kendi temennisiyle bir bütün hâline getirmeye çalışmıştır. Durkheim, ilkel dönemlerden bu zamana insanların yapmış oldukları ibadetlerin kutsal olanla ilişki kurmada önemine dikkat çekerek her ibadetin iki yönü bulunduğunu belirtir. Bunlardan ilki olumsuz yahut negatif yön, ikincisi ise olumlu (hayır dua etmek, şükretmek vs.) yani pozitif yöndür. Tüm bu ibadetlerin; insanın, kutsal güç olarak tanımladığı şeylerle ikili ilişkileri olduğu inancının sonucu olduğu söylenebilir. Durkheim'e göre bu ilişkilerin "olumlu manada düzenlenmesi" görevini; uygulanan ayinler, törenler, ritüeller üstlenir. Bu ayinler sistemi "pozitif ibadet" olarak tanımlanır. Pozitif ibadetler; inananları kutsiyet atfedilen âleme dâhil etme, doğal olguların akışını düzenleme ve kozmik yaşama uyum sağlama gayesiyle tatbik edilirler (Durkheim, 2020).

Pozitif ibadetler bağlamında değerlendirilebilecek pratiklerden biri de 1001 Hatim geleneğidir. Hatim, sözlük manasıyla sona erdirmeye, bitirme anlamlarına gelmekle birlikte dinî terminolojide Kur'an'ın tamamının baştan sona okunması olarak tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu [TDK], 2011). Çalışmaya konu olan hatim geleneği hakkındaki H. 946 tarihli belge, bu gelenek hakkında çeşitli bilgiler içermesi bakımından büyük önem arz eder. Belge, geleneğin beş asır önce Erzurum'da icra edildiğini, zikredilen çeşitli vakıf gelirleriyle de hatimlerin okutulması için çaba sarf edildiğini göstermektedir. Arapça kaleme alınan bu vakfiye çalışmaya konu olan hatim geleneğinin ne kadar kadim bir uygulama olduğunu ispatlar niteliktedir (EV. VKF. No, 580). 1001 Hatim'in ortaya çıkışı yahut icrası hususunda sözlü kültür içinde var olmuş bazı anlatımlar yer almaktadır. Buna göre, Pir Ali Baba rüyasında birkaç defa Palandöken dağından yükselen dumanın Erzurum'u kapladığını görünce Erzurum ulemasını çağırıp rüyasını anlatmış ve onların rüyayı yorumlamasını istemiştir. Yapılan istişarelerin sonucunda rüyanın tabiri olarak; Erzurum'un üstünde bir bela yahut bir tür musibetin olduğu belirtilmiştir. Gelen ulemayla bu halin ortadan kalkması için yeniden istişareler yapan Pir Ali Baba, hemen hatimlere başlanmasını istemiştir (Türk, 2014). Bu menkıbeden; 1001 Hatim geleneğinin, veli bir şahsiyetin görmüş olduğu rüya üzerine başlatıldığı, amacının şehri musibetlerden korumak olduğu anlaşılmaktadır. Geleneğin icrası ve doğuşu hakkında sözlü kültürden gelen farklı anlatımlar da bulunmaktadır. Tuzcu köyü sakinleriyle yaptığımız görüşmede, köy halkı şu bilgileri aktarmıştır: Pir Ali Baba dergâhında, vakıf gelirleriyle hafızlar yetiştirilir, bu vakıf gelirlerinin bir kısmı da Mekke'ye Medine'ye ihtiyaçların

görülmesi için gönderilmiş. Pir Ali Baba, Erzurum'u musibetlerden korumak için 1001 tane hafızın her birine birer altın vermiş ve at üstünde şehrin çevresini dolaştırarak onlara hatimler okutmuştur. 1001 Hatim geleneği böylece başlamıştır (KK. 1; KK. 2; KK. 3).

Konu hakkında yazılı belgelerin eksikliğiyle oluşan boşluk, kültürel bellekte yer alan bilgiler ve efsanelerle bir nebze de olsa giderilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda halk arasında anlatılagelen önemli efsanelerden biri şöyledir:

"Pir Ali Baba Dutçu köyünde kendi hâlinde bir insanmış. Değirmencilik yaparmış. Devrin padişahu tebdil gezerken Ali Baba'nın değirmenine uğrar, 'İhtiyar selamun aleyküm' der. Pir Ali Baba 'Aleykümselam' diye cevap verir. Padişaha gücü nispetinde ikramda bulunur. Padişah: 'Babacığım ben senden çok memnun kaldım, benden bir muradın var mı?' diye sorar. 'Padişahım şu değirmenin suyunun bendinden bana bağışlarsan dünyalar benim olur' der. Padişah 'Bu kadar suyu ne yapacaksın?' diye sorunca Pir Ali Baba 'Kırk değirmen yaptıracağım, kırk değirmenin geliriyle her yıl hafızlar toplayıp 1001 hatim okutacağım. Memleketimi Allah afatından saklasın' diye cevap vermiş. Böylece kırk değirmenin suyu Ali Baba'nın değirmenine bağlanır." (Seyidoğlu, 2018, s. 109).

Aktarılan bu efsane, 1001 Hatim'in ortaya çıkışını, icra şeklini ve yapılaş amacını özetler niteliktedir. Konu hakkında eski Erzurum Müftüsü Solakzâde'nin talebesi İsmail Hakkı Çetres Hoca da çeşitli bilgiler vermektedir. İsmail Hakkı Çetres ile yaptığımız görüşmede, Çetres'in eskiden imamlık yapan babasından ve hocası Müftü Solakzâde'den işittiklerine göre Pir Ali Baba, çok önemli bir âlim ve mutasarrıftır. Şeyhlik makamına yükselmiş, geçmişte Erzurum'da dergâh kurup, Yunus Emre'nin postuna oturmuştur. Dergâhında onlarca hafız yetiştirmiştir. Erzurum'da o yıllarda felaketlerin olması hasebiyle şehrin ileri gelenleri ve halktan bazı kişiler, Pir Ali Baba'ya giderek felaketlerin bitmesi için dua istemişlerdir. Bunun üzerine dergâhta toplu hâlde ibadetler edilmiş, Pir Ali Baba seher vakti namaz kılariken, seccadede yarı uyku yarı uyanıklık haliyle Hz. Muhammed'i görmüştür. Peygamber Efendimiz ona: "Erzurum'da bu felaketlerin bitmesini istiyorsanız 1001 tane hatim okuyun" diyerek nasıl okunacağını da şöyle tarif etmiştir: "Bu hatimler 1000 kere tekrar edilsin, kalan 1 hatim de şehrin çevresinde okunsun." Pir Ali Baba bu hâlden sıyrıldıktan sonra yaşadığı durumu çevresindekilerle paylaşmış, ardından yetiştirdiği hafızlarla birlikte Peygamber Efendimizin ona aktardığı şekliyle bu geleneği uygulamışlardır. Pir Ali Baba ölmeden önce buna devam edilmesini vasiyet etmiştir. İsmail Hakkı Çetres kesintiye uğrayan geleneğin, hocası Solakzâde tarafından tekrardan başlatıldığını ve 1001 Hatim'i icra eden hafız zümresinin içinde kendisinin de olduğu bilgisini vermiştir (KK. 4).

Erzurum'da geçmiş dönemde imam-hatiplik yapan Zeki Koçak ise Solakzâde'ye dayandırılan bilgiler ışığında 1001 Hatim'e dair şu bilgileri aktarmaktadır:

"Pir Ali Baba, dönemin mutasarrıfıdır. Sabık Erzurum Müftüsü Sayın Yunus Kaya hocam, hocası ve Erzurum Müftüsü olan Muhammet Sadık Solakzâde'den naklettiği bilgiye göre, Pir Ali Baba 8 köyden 3 tanesini 1001 hatim okuyan hafızlara, diğer üç köyü ise Abdurrahman Gazî'yi ziyaret edenlere ikram edilmek üzere vakfetmiştir." (Koçak, 2010, s. 15).

Bu bilgilerden hareketle "Eğer her yıl 1001 adet hatim okunursa Allah bu memleketi felaketlerden korur." düşüncesi, geleneğin çıkış noktası ve amacı hakkında bize önemli bir ipucu vermektedir. Önceki

paragraflarda belirtildiği üzere, toplumsal bir varlık olan insanın, kendi üstündeki güce itaat ve her türden felakete karşı korunma ihtiyacı onu çeşitli pratikler sergilemeye itmiştir. 1001 Hatim de bu üstün güce yakarışın ve felaketlerden korunma gayretinin en güzel örneklerinden biridir.

Erzurum'da 16. yüzyıldan itibaren icra edildiği belirtilen bu gelenek, 20. yüzyılın başında vuku bulan savaşlardan ötürü kısa bir süre kesintiye uğramıştır. 1001 hatimlerin daha sonra tekrardan devam ettirilmesi hususunda ise yine bir rüya motifine rastlanmaktadır. Bu rivayette; I. Dünya Savaşı sırasında ve savaş sonrası takip eden yıllarda geleneğin icra edilemediği; daha sonra Erzurum'da görev yapan bir imamın rüyasında Pir Ali Baba'dan bu konuyla ilgili sitem işittiğini söylemesi, bunun üzerine Erzurum Müftüsü Solakzâde'nin olaya müdahil oluşuyla geleneğin tekrardan tatbikine başlandığı aktarılmıştır: Pir Ali Baba'yı rüyasında gördüğünü söyleyen bir imam, Pir Ali Baba'nın "Niçin bin bir hatim kesildi, yoksa bu şehri altını üstüne getirmek mi lazım" diye kendisine serzenişte bulunduğunu anlatmış, bu rüya halk arasında yayılınca Müftü Solakzâde de bunun bir işaret olduğunu düşünerek, çeşitli girişimler sonucunda geleneğin tekrardan başlatılmasına vesile olmuştur (Türk, 2014).

Solakzâde Muhammed Sadık Efendi ismiyle bir eser kaleme alan Nermin Köksal, çalışmasında Solakzâde'nin talebeleri Selahaddin Kıyıcı ve İbrahim Özdemir tarafından aktarılan başka bir rüyaya yer verir. Burada salih bir zâtın gördüğü rüyayı Müftü Efendi'ye tabir ettirmesi üzerine geleneğin tekrardan başlatıldığı ifade edilmiştir. Bu kişi rüyasında Erzurum'un etrafının tellerle çevrili olduğunu fakat tellerin bir kısmının kopmuş olduğuna şahit olur. Müftülüğe giderek rüyasını Solakzâde'ye anlatırken başka bir adam müftülüğe girer ve o da kendinden önce gelen adamın gördüğü rüyaya benzer bir rüya anlatır. Müftü Efendi görülen bu rüyaları; 1001 Hatim okuma geleneğinin yeniden başlatılması için ilahi bir işaret olarak düşünür ve hatimlerin okunması için çaba sarf eder. Böylece 1001 Hatim yıllar sonra tekrardan tatbik edilmeye başlar (Köksal, 2015). Aktarılan bu rüyalar, menkıbe ve efsanelerde rüya motifinin kıymetini gösteren önemli ayrıntılardır. Çünkü asırlardır rüyaların en mistik sırları içinde barındırdığı, kutsal varlık ve kişilerle iletişimin en önemli vasıtalarından biri olduğu düşünülmüştür.

Umay Günay rüyanın, dinî ve toplumsal hayat içinde mühim bir yer işgal ettiğini belirtir. Günay'a göre rüya; ilkel devirde ve farklı dinî inançlarda tanrı buyruğunu ileten, ilahi olandan gelen işareti temsil eden yahut gelecekte haber veren bir vasıta (Günay, 2018). Bu bağlamda rüyalar insanlık tarihi boyunca bilinmeyen anahtar, geleceğin habercisi, kutsal olanın nişanesi, yaratıcı yahut özel değer verilen kişiden gelen mesajın kendisi olarak görülmüştür. 1001 Hatim hakkında var olan rüya merkezli anlatımlar kutsiyet atfedilen bu uygulamanın ilahî olanla ilişkilendirilmesi açısından mühim ayrıntılardır. Görülen rüyanın bir mesaj yahut bir uyarı olduğu düşüncesi geleneğin devam etmesinin altında yatan nedenleri açıklar niteliktedir. Bu çerçevede 1001 Hatim'in her aşamasında, toplumsal hafızada yer etmiş mistik bir düşüncenin yer aldığını görmek mümkündür.

Rüya merkezli bu anlatımların dışında konuyla ilgili önemli bir veri de Alvarlı Muhammed Lütfü Efendi'nin (1868-1956), Divanında yer almaktadır. Muhammed Lütfü Efendi bu geleneğin, yaşadığı devirde dahi uygulandığına işaret ederek, 1001 Hatim'in önemini şiirinde şöyle aktarmıştır:

ERZURUM DESTANI

...

Hâfızları binbir hatim okurlar
Nûr-i Kur'an enharına akarlar
Nüzûl-i merhametgâhe bakarlar
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum

Binbir hatim nûru Arş'ı doldurmuş
Belâ musîbeti yerden kaldırmış
Düşmanları kahreylemiş öldürmüş
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum

Kerem-i Kerîm'den oldu inâyet
Binbir hatim beldemizde kırâet
Gönlümüze doldu nûr-i şerîat
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum

Rabb'im hıfz eyleye düşman şerrinden
Gazab göstermeye berr ü bahrinden
Husûsâ ki Erzurum'un şehrinden
Mevlâ'ya emânet olsun Erzurum (Hâce Muhammed Lütfî, 2013, s. 619).

Şiir, 1001 Hatim'in içeriği, kapsamı, ona atfedilen kıymet hususunda önemli bilgiler ihtiva etmektedir. İlk kıtada geleneğin hafızlar tarafından icra edildiğinden ve Kur'an'a verilen büyük önemden bahsedilmiş böylelikle uygulamanın merkezine niçin Kur'an'ın alındığı açıklanmıştır. İkinci kıtada tatbik edilen bu uygulamanın manevî bir atmosfer yarattığı inancı belirtilmiştir. Ardından "Bela musibeti yerden kaldırmış, Düşmanları kahreylemiş öldürmüş" dizeleriyle bu geleneğin neden-sonuç ilişkisi bağlamında yapılaş amacı ve inanışlar doğrultusunda sonucuna yer verilmiştir. Buradan hareketle, 1001 Hatim'in tüm yılı kapsayan bir tür temenni/dilek ritüeli olduğu vurgulanabilir. Üçüncü kıtada, insanoğlunun kendi üstünde bir yüce yaratıcıyı kabullenmesi, ona yakarıшта bulunması ve bunun içinde Kur'an'ı vesile kılması aktarılmaktadır. Bu dizeler geleneğin doğuşunda yatan mistik sebepleri açıklar niteliktedir. Son kıtada yine 1001 Hatim'in yapılaş gayelerine yer verildiği görülür. Burada düşman şerrinden muhafaza olma, kara ve denizden gelecek felaketlerden korunma isteği, geleneğin hizmet ettiği amacı en bariz şekilde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda her yeni yıla girişte icra edilen bu geleneği "yeni yıla giriş ritüeli" olarak adlandırmak mümkündür. Burada 1001 Hatim'in bir "ritüel" olarak adlandırılması onun hem işleyişindeki yer yer sembolik icralara hem de belli bir zaman dilimi içinde ve toplumsal bir katılımıla tatbik edilmesine vurgu yapmak amacıyla tercih edilmiştir. Keza "ritüel" in eski inanç sistemlerinde, simgesel davranış, kutsal ile ilişki kurma, katı kurallar doğrultusunda sergilenen hareketler, sadece icracıların anlayacakları temsili davranışlar bütünü, zihinsel ve bedensel

tarzda toplumsal mistik eylemler, kutsal ile kurulan mekanik ilişki ve tutum gibi tanımlamalara da karşılık geldiği görülmektedir (Olgun, 2016). Fakat bu tanımlamaların ötesinde yukarıda da ifade edildiği üzere 1001 Hatim uygulaması için tercih edilen “ritüel” tabiri, onun yılın belli dönemlerinde, toplumsal katılım ile icrası ve bazı sembolik davranışları içinde barındırması ile ilgilidir. Bu çerçevede geleneğin icrasındaki sembolik çevreleme işlemlerine, dua ve Kur’an’la koruma altına alma, bereket ve dileklerin yerine gelmesi gayelerine, toplumsal katılıma ve geleneğin her yıl belli dönemlerde uygulanmasına gönderme yapılmıştır.

2. 1001 Hatim’de Zaman Olgusu: Mevsim ve Kutsal Günler

Türkler belirlediği halk takvimi özelinde günler, mevsimler ve yıllar hususunda çeşitli inanışlara sahiptirler. Bunlar, toplumun zamana atfettiği önemi ve kutsallığı gösteren en kıymetli emarelerdir. Toplum tarafından bu dönemlerde icra edilen törenler, ritüeller vd. tüm pratikler bir amaca hizmet etmekte ve icra edilmiş gayesine göre şekillenmektedir. Lauri Honko ritüellerin amaçları doğrultusunda üç grupta toplandığını belirtir: Geçiş ritüelleri, takvime dayalı ritüeller ve kriz ritüelleri. Lauri Honko’nun işaret ettiği topluluk tarafından tertip edilen takvime dayalı ritüeller; mevsimleri, insanların hayat şartlarına, sosyoekonomik düzenlerine göre çeşitli evrelere ayıran, başlangıç ve bitiş dönemlerindeki “döngüsel” ayinlerdir. Kısaca bu ritüeller mevsimsel döngüye göre belirlenir ve bu dönemlerin bitimine yahut başlangıcına göre şekillenir. İnsanlar, tabiatla doğrudan bağlantılı olan uygulamaları, gözlemleri sonucunda yani tecrübelerine dayanarak oluşturmuşlardır. Bu ritüeller; kişinin kolektif bilince dahlini sağlaması ve toplumsal etkileşimi canlı tutması açısından da büyük önem arz ederler (Honko, 1979’dan akt. Güvenç, 2020).

Takvime dayalı inanç ve uygulamalar Türk düşünce sisteminde büyük bir öneme sahiptir. Bu bağlamda Türklerde kışın ortalarına denk gelen ve modern takvime göre “Ocak” ayının ortalarına işaret eden zamanlar “en korkunç dönemler” olarak adlandırılmıştır. “Korkunç zaman” olarak addedilen eski ve yeni yılın kesiştiği bu dönemlerde; dünyanın “dağıldığına” ve “yeniden doğduğuna” (eski yılın ölümü yeni yılın doğumu) inanılmaktadır. Var oluşu ve durumların değişimini ifade eden bu zaman birimleri, toplum hayatında büyük önem arz etmektedir. Bu sebeple Türkler birçok törensel faaliyeti de bu dönemlerde icra etmektedirler. Mevsimsel geçiş dönemlerinin ve yılın bitişinin bu gibi pratiklerle dolu olması; onların hem doğaya hem de kozmik olgulara uyum sağlama gayretinin bir neticesi olduğu ifade edilebilir. Bu sebeple toplum, zaman evrelerinin özel dilimlerini törenlerle güçlendirerek refaha ve mutluluğa ulaşmayı amaç edinmektedirler. Bu durum geleceği, yeni yılı, mevsimleri kısaca hayatın hemen hemen her merhalesini etkileyecek güce sahip olduğu inancının sonucudur (Lvova vd., 2013). Tüm bu uygulamalar çevreye göre farklılık gösterir ve çeşitli etkenler etrafında şekillenerek topluma mal olurlar. Sonraki dönemlerde bir gelenek hâlini alan bu pratikler zamanla küçük değişimler gösterse de kuşaktan kuşağa aktarılarak yaşatılmaya devam ederler. İşte bu yönde tatbik edilen uygulamalardan biri de 1001 Hatim’dir. Amacı, kapsamı ve uygulanma şekliyle kendine has olması, uzun yıllardır yöre halkı tarafından özenle gerçekleştirilmesi, 1001 hatim geleneğinin değerini artırmış ve onu kıymetli bir toplumsal tören mahiyetine büründürmüştür.

1001 Hatim’in icra edildiği “zaman”, bu çerçevede büyük önem arz eder. Dilaver Düzgün, ritüellerin, mevsimsel törenlerin, şenliklerin ve bunlar etrafında şekillenen uygulamaların çeşitli

sebeplerden dolayı eski yılın son, yeni yılın ilk günlerine denk getirildiğini aktarır. Siyasi, ekonomik, dinî ve kültürel etkenler dolayısıyla geleneksel halk takviminde yer alan uygulamalar çağdaş uygulamalarla birleşmek zorunda kalmıştır. Bu sebeple daha önce yapılan koç katımı, koyun yüzü, nevruz, Hıdırellez gibi özel anlama sahip eğlenceler, önceki fonksiyon ve icra zamanından uzaklaşarak; yılsonu veya yılbaşı uygulamaları arasına girmiştir (Düzgün, 1999). Düzgün'ün ifade ettiği üzere her yeni yılla birlikte oluşan beklentiler yeni yıla giriş merasimlerini de önemli hale getirmiştir. Bu durum yeni yılın yahut yeni yıla girişin toplum muhayyilesindeki önemini açıkça göstermektedir.

Yılsonu ve yılbaşı dönemleriyle bağlantılı bir ritüel olan 1001 Hatim her yıl, "Aralık" ayının ortasına denk gelen "Cuma" günü başlamakta ve "Ocak" ayının ikinci haftası, "Cuma" günü sonlandırılmaktadır. Bu zamanlar, eski yılın bitiş, yeni yılın başlangıç tarihleri dikkate alınarak, "Cuma" gününe denk getirilmek koşuluyla değişmektedir (13 Aralık-17 Ocak, 18 Aralık-15 Ocak gibi). Yani 1001 Hatim'e hem başlanırken hem bitirilirken Müslümanlar için kutsal kabul edilen "Cuma" gününün seçildiği gözlemlenmiştir. Bu da ritüelin kutsiyet atfedilen günler bağlamında uygulanmasına dikkat edildiğini göstermektedir. Belirlenen günler dışında, 1001 Hatim'in icra edildiği mevsim de bir diğer önemli noktaya işaret etmektedir. Anadolu'da halk takvimi, mevsim geçişlerine yani sıcak ve soğuk dönemlere göre şekillenmiştir. Zikredilen bu dönemler dini ve toplumsal yaşamın şekillenmesinde mühim bir yer tutmakta, "karakış" ve "zemheri" adlarıyla anılmaktadır. Karakış; 12 Aralık'tan 22 Aralık'a kadar geçen süreyi, "zemheri" yahut Anadolu'nun çeşitli yerlerinde "zembari, erbain" olarak anılan günler ise 21-22 Aralık'tan 1 Şubat'a kadar geçen süreyi ifade etmektedir. Ergün Veren gerek karakış gerekse zemheri günlerinin yöreye göre değişiklik göstermekle birlikte genellikle yılın en soğuk günleri olduğunu, bu günlerde halkın ekip-biçme vs. işlerinden uzak kaldığını, şiddetli soğuklar sebebiyle oldukça zorluk çektiğini belirtir (Veren, 2019). Böylelikle halk hem hayat şartlarının daha güzel daha elverişli olması temennisiyle hem de kışın bu zahmetli ve zor günlerinin bir an önce son bulması amacıyla yılın bu zamanlarında farklı birçok tören ve ritüel gerçekleştirmektedir. Çalışmaya konu olan 1001 Hatim'in bugün icra edildiği zaman dilimlerine bakıldığında -Pir Ali Baba döneminde ilk defa yılın hangi döneminde uygulandığı bilinmemektedir- geleneğin ilk defa uygulanış gayesi ötesinde, seçilen tarihlerin Erzurum'da mevsimin en sert olduğu dönemlere işaret ettiği görülecektir. Bu bağlamda 1001 Hatim geleneğinin zaman ve amaç bütünlüğü gösterdiği ifade edilmelidir.

3. 1001 Hatim'in İcra Şekli

Her ritüelin kendine has uygulanış şekli ve kendine özgü kuralları vardır. Bu ritüelleri ortaya çıkaranlar, yaşatanlar ve onu kuşaktan kuşağa aktaranlar bu kuralların oluşmasında önemli bir faktör olarak karşımıza çıkar. Buradan hareketle 1001 Hatim'in de kendine özgün bir uygulanış şekli bulunmaktadır: Erzurum'da uzun yıllardır görev yapan, hem bir hafız olarak hatimlerin okunması icrasını gerçekleştiren hem de 1001 Hatim'in dua merasimlerine bizzat katılan, Ulu Cami imam hatipleri Abdülkadir Düzenli ve Emrullah Kaçar, Lala Paşa Cami imam hatibi Memduh Karanlı ile yaptığımız görüşmede, hocalar geleneğin doğuşuna ve icrasına dair bildiklerini, aynı zamanda 1001 Hatim'in anlam ve önemine dair düşüncelerini şöyle aktarmışlardır:

Memduh Karanlı'ya göre bu yörede yaşayan tasavvuf ehli kişiler ve onların bu yöndeki tesiri sebebiyle Erzurum, "manevi bir şehir" olarak anılmaktadır. "Böyle düşünülmesinde en etkili

unsurlarından biri de yaklaşık beş asırdır devam eden 1001 Hatim geleneğidir. Geleneği başlatan Erzurum, Tuzcu köyü civarında yaşayan âlim ve zengin bir zat olan Pir Ali Baba'dır. Bu gelenek bir rüya üzerine başlatılmıştır. Bir gün Pir Ali Baba dergâhta uyurken yattığı yerden irkilerek çevresindekilere rüyasında Palandöken dağı tarafından doğan değişik bir ışık huzmesinin şehri kapladığını gördüğünü anlatır. Pir Ali Baba bunu ilahi bir mesaj olarak kabul eder ve rüyayı; Erzurum üzerinde ciddi felaketlerin vuku bulacağı şeklinde yorumlar. Bunun üstüne şehirde 1001 adet hatim okunmasını salık verir. Kendisine ait sekiz pare köyden üçünün gelirini de hatimleri okuyan hafızlara verilmesi şartını koşar. O dönemde geleneğin icrasında; 1000 adet hatim okunur. En son 1001'inci hatime sıra gelir. Bu son hatmi okuması için şehirdeki en iyi hafızlar seçilir. Bunların hafızlığının çok kuvvetli, Kur'an'ı kural ve kaidelerine göre tam manasıyla okuyabilen hafızlar olmasına özen gösterilir. Böylece hafızların at üstünde sıkıntı yaşamadan bu icrayı tam manasıyla gerçekleştirmeleri beklenmektedir. Bu hafızlar ata binerek at üstünde son hatmi tamamlarlar. Böylece tüm şehrin sembolik olarak çevrelendiği ve muhafaza altına alındığı düşünülür." Karşı, bunun son dönemlerde daha farklı bir şekilde tatbik edildiğini ifade etmiştir. "Her muhitte bir uygulama cami seçilirdi. Halk o camilerde toplanır, en iyi hafızlar Kur'an'ı burada okurlardı. Böylece camilere gelen halk da bu geleneğe iştirak etmiş olurdu. O dönemlerde hatimler akşam namazı ile yatsı namazı arası yahut sabah namazı sonrasında okunurdu. Bu vakitlerde camilerde büyük bir halk kitlesi toplanırdı. Gerek bireysel gerekse mukabele usulü (hafızların tilavetlerini Kur'an'dan takip etme) hatimler tamamlanırdı. Camiye babası, dedesi vs. ile gelen çocukları hem bu geleneğe dâhil etme hem de onların hatim/ Kur'an okuma isteklerini geri çevirmeme adına okunmuş olan cüzler bu çocuklara verilir ve böylece çocukların da bu ibadete katılması sağlanırdı. Bu açıdan 1001 Hatim bir çeşit dua yahut niyaz şeklidir. Çünkü Kur'an'ın birçok ayeti dua ayetidir. Kur'an, burada bir vesile olarak kabul edilir ve onunla Allah'a niyazda bulunma yoluna gidilir. Biz de bu hatimler vasıtasıyla Rabbimizin şahsımıza, beldemize, İslam âlemine ve tüm insanlığa rahmetini, mağfiretini, inayetini göndereceğine inanıyoruz." (KK. 5).

Ulu Cami imam hatibi Abdülkadir Düzenli "Covid-19" salgını sebebiyle bu sene 1001 Hatim geleneğinin gerçek manada bir musibet anına denk geldiğini belirterek, geleneğin ortaya çıkış noktasının bela ve musibetlerin bertaraf olması üzerine kurulu olduğunu ifade etmiştir. Düzenli'ye göre 1001 Hatim, bu yıl ayrı bir önem ve anlam kazanmış ve bu idrakte icra edilmiştir. "Bu salgın sebebiyle camilerde okunan her hatimden, her cüzden sonra "Ya Rabbi bizi bu musibetten kurtar, bize yardım et." diyerek niyazlar edildi. Ayrıca 1001 Hatim hem uygulanışı hem de oluşturduğu manevi atmosfer sebebiyle toplumda ayrı bir haz oluşturmaktadır. Bu heyecanı katılım gösteren halkta görmek mümkündür. 1001 Hatim dua merasimleri her yıl Ulu Cami'de yapılır. Halk dua merasimlerine, sanki bir bayrama ulaşma hazzıyla katılım gösterir. "Bayram" sabahı heyecanı vardır o günlerde. Çünkü o gün en yaşlısından en gencine herkes bu duaya "âmin" demek için kitleler halinde gelirler ve müthiş bir manevi atmosfer oluşur. Herkes yapılan genel duanın yanı sıra kendi dileği, isteği kabul edileceği temennisiyle neşe sevinç içinde hem hatim okumaya hem de bu törenlere katılırlar." (KK. 6).

Lala Paşa Cami imam hatibi Emrullah Kaçar ise bu geleneğin icrasında bizzat bulunmuş Erzurum'un yetiştirdiği, şu an hayatta olmayan Yunus Kaya, Mehmet Kırkinci, Abdulgafur Efendi hocalara dayandırdığı bilgiler ışığında geleneğe dair şunları aktarmaktadır: "Pir Ali Baba zamanın zenginlerinden aynı zamanda ilme, irfana manevi değerlere önem veren bir zattır. Pir Ali Baba'nın

yönlendirmesiyle at üstünde -sayıları değişen- hafızlar şehrin etrafında dolaşarak bu geleneği icra etmişlerdir. İlk dönemlerde hatimlerin sadece hafızlar tarafından okunmasına dikkat edilmiştir. Bugün "sadece hafızlık yapmış olanlar" gibi bir ayrıma gidilmediği için okunan hatim sayıları on binleri bulmaktadır." Kaçar, zamanla halkın her kesiminden bireyin bu uygulamaya katılması için teşvik edildiğini belirtmiştir. Ayrıca Erzurum'da yüzlerce hafız yetiştirmiş Muhammet Hanifi Kaçar Hoca'nın (babası), önceleri 1001 hatimleri okumaya "yarım hafızları" dahi götürmediğini, hafızlığını tam manasıyla iyi bir dereceye ulaştıran hafızların bu hatimleri okuması gerektiği düşüncesini aktarmıştır. Emrullah Kaçar geçmişte 1001 hatimlerin okunması hususunda Ayaz Paşa Cami'nin ön plana çıktığını, bu caminin Erzurum halkı için öneminin çok büyük olduğunu ifade etmektedir. "Ayaz Paşa Cami, 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 yıllarında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında vuku bulan savaşta Erzurum işgal edilince bu caminin müezzini olan Abdullah Efendi minareye çıkarak "Vatanını, bayrağını seven kim varsa koşsun" diyerek halkı bu işgale karşı teyakkuza geçirmiş, halk da bu nida üzerine Ruslara karşı savaşmaya başlamıştır. Bu sebeple Ayaz Paşa Cami bir simge olmuş ve 1001 hatimlerin okunduğu en önemli mekân haline gelmiştir." (KK. 7).

Görsel 3. Erzurum Ayaz Paşa Cami'nde 1001 Hatim geleneğinin icra edilişi.

Bugün 1001 Hatim geleneğinin icrasında, başlangıç noktası Pir Ali Baba'nın mezarıdır. At sırtındaki hafızlar (hafız sayıları değişkenlik gösterebilir), Pir Ali Baba'nın mezarı başında bir araya gelirler. Burada şehrin ileri gelenleri, devlet büyükleri, din adamları ve yöre halkı da hazır bulunurlar. Yeni yılda şehrin ve Âlem-i İslam'ın felaketlerden muhafaza olması ve yeni yılın bütün insanlığa hayır, bereket, huzur ve sağlık getirmesi amacıyla dualar yapılır. Bu, icra edilen ritüelin ilk adımını oluşturur. Her kesimden insanın mezar başında hazır bulunmasıyla üstün güce, yüce yaratıcıya bir bütün hâlinde yönelim böylelikle sembolik olarak gerçekleştirilmiş olur.

Görsel 4. Pir Ali Baba'nın kabri yanında dua ve hatim merasimi (www.erkurumgazetesi.com.tr/ 13.12.2019)

At sırtındaki hafızlar Kur'an'ı okumaya yani ilk hatmi icra etmeye başlarlar ve şehrin çeşitli yönlerine doğru at sürerler. Yapılan bu uygulamanın, eski Türk inançlarıyla bazı benzerlikler taşıdığı söylenebilir. Çünkü eski Türk düşünce sisteminde dünya dört köşeli olarak tasavvur edilmiş, bulunulan mekân, kutsal merkezin genişlemiş varyantı olarak düşünülmüştür. Toplum bu inanç doğrultusunda merkezden çeşitli yönlere doğru genişleyen yaşam alanlarını koruma altına almışlardır (Bayat, 2017).

Görsel 5. At üstünde hatim okuyarak geleneği icra eden hafızlar (www.diyanehaber.com.tr/ 18.12.2020)

Hafızların çeşitli yönere giderek Erzurum'un sınırlarını temsilen dolaştığı ve gerek Kur'an'la gerekse dua ile kutsal bir işlem gerçekleştirdikleri ifade edilmelidir. Atlıların gittikleri yönler; belirtilen bütünün parçasına işaret eder. Böylece hafızlar atlarla, temsili olarak bütün şehri kuşatmış yahut çevrelemiş olurlar. "Parça-bütüne aittir" ve "parçaya tesir eden bütüne de tesir eder" düşüncesi bağlamında uygulama amacına ulaşmış olduğu böylece düşünülebilir.

Buradan hareketle 1001 Hatim'in uygulanışında ön plana çıkan birçok farklı mistik işlem bulunduğu belirtilmelidir. Aşağıda aktarılacak olan, bu türden koruma altına alma, muhafaza sağlama, güzel temenniler etrafında gelecek olanı etkileme uygulamalarının İslami literatürde de kendine yer bulduğu ve farklı adlandırmalarla (rukya vb.) tanımlandığı ifade edilmelidir. Aşağıda sırasıyla aktarılacak olan mistik işlemlere, ilk dönem inanç sistemlerinde de benzer uygulamaların olduğuna işaret etmek amacıyla yer verilmiştir. Burada temel gaye eski devirlerde Türklerin de benzer pratiklerle kendi yaşam alanlarını birçok farklı işleme başvurarak koruma altına aldıklarını göstermek, Türklerin İslamiyet öncesi ve İslamiyet sonrası uygulamaları arasında senkretik bir bağın bulunduğuna işaret etmektir. Bu çerçevede gelenek, görenek, uygulama, tören vs. bağlamlarında 1001 Hatim ritüelinin eski Türk inanç dünyası ve uygulamalarından bazı izler taşıdığı söylenebilir. Malinowski, yaşanan mekânların mistik işlemlerle kutsanmasının ve bu türden ortaya konan çeşitli pratiklerin en eski dönemlerden beri var olduğunu belirtmiş; bunların "yaşamsal çıkar" gayeleri doğrultusunda yapıldığına, dini ve toplumsal hayatı derinden etkilediğine vurgu yapmıştır. Burada dikkat çeken en kıymetli nokta "yaşamsal çıkar" ifadesidir. Bu da insanoğlunun bu tür pratikleri yaşamı kendi lehine değiştirme çabasının sonucu ortaya çıkardığını göstermektedir. İnsanlar ortaya koymuş oldukları bu pratiklerle yaşadıkları dünya ile metafizik evreni bir ve bütün kılma gayreti içinde olmuşlardır. Malinowski'ye göre bu tarz uygulamaların ilk çıkış noktası; insanların arzuladıkları hedefe ulaşmak isterken, kendi güçlerinin sınırlarını anladıkları yerdir. Burada insan, gücünün sınırlarını öğrenmiş, güç ve varlıkların alanına çeşitli tören ve ritüellerle girme yoluna gitmiştir (Malinowski, 2000). İnsanoğlu üstün gücün varlığının ve kendi aciziyetinin idrakine vardığı günden beri, görüntüler âleminin ötesindeki her durum ve şeye müdahil olmak istemiş, dünyevi yaşamlarında oluşan eksiklikleri ve çeşitli olumsuzlukları bu yolla gidermeye çalışmıştır. Bunun da yaşanan dünya ile fizikötesi yaşam arasında bağ kurmakla olabileceğine inanmıştır. Bu bağlamda ritüeller; tanrı ile insan, doğa ile insan, somut ile soyut, üstün güçle muhtaç arasındaki iletişimde aracı bir rolü üstlenmiştir. Geleneğin icrasındaki her adım; üstün güçle bağ kurmanın ve yaşamı toplum çıkarları doğrultusunda değiştirme gayretinin sonucudur denebilir. Bunların başında atlı hafızların bir nevi sembolik olarak bütün şehri kuşatmayı ve şehri baştanbaca kutsamayı amaç edinen eylemleri gelmektedir. J. G. Frazer bu konuyla ilgili olarak parçaya uygulanmak istenen olumlu yahut olumsuz etkinin bütüne tesir ettiğini ve tüm bunların mistik bir bağla birbirlerine bağlı olduklarını aktarır (Frazer, 2017). Böylelikle parçaya tesirin bütüne de tesir edeceği inancı, birçok ritüelde kendisini göstermiştir. Yani öz ile biçim arasında "sempatik temas" tasavvuru ile istenilen sonuca ulaşma düşüncesi, mistik işlemde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Görüldüğü üzere bu işlemlerdeki temel inanış; bir insana yahut nesneye olumlu veya olumsuz etki etme isteği doğrultusunda; sempatik bağ kurulan o nesnenin bir parçasına da etki edilmesi ve bunun bütünü etkileyeceği üzerine kuruludur. Freud, bu işlemleri gerçeklik ile düşünsellik arasındaki bağ olarak

tanımlamıştır. Ona göre bu işlemlerde mesafe hiçbir öneme sahip değildir, önemli olan sempati yahut telepati yoluyla parça-bütün bağlamında oluşturulan yakınlık hissiyatıdır:

“Nesneler yerlerini kendilerine ilişkin tahayyüle bırakırlar. Tahayyüllerin başına ne gelirse nesnelerin de başına o gelir. Tahayyüller arasında mevcut olan ilişkiler nesneler arasında da varsayılr.” (Freud, 2018, s. 164-172).

Bu bilgiler ışığında ortaya konan mistik işlemlerin; bir nevi temsiliyet arz ettiği görülmektedir. Yani bu uygulamalarda bütünü etkilemek için temsili bir parça seçilmekte ve uygulanacak pratik buna göre şekillenmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere burada aktarılan düşüncelerin temel gayesi 1001 Hatim geleneği icrasındaki bazı pratiklerin bugün dahi Türklerin inanç dünyası etrafında şekillenen, yer-sub inancı, doğa kültü, çeşitli pratiklerle koruma altına alma gibi mistik uygulamalarla benzerlik gösterdiğine vurgu yapmaktır.

3.1. 1001 Hatim ve Tazarru

Kur'an nazil olduktan sonra; onun okunması, okutulması, ondan öğütler alınması ve İslam'ın kural ve kaidelerinin bu vasıta ile öğrenilmesi her daim telkin edilmiştir. Bu çerçevede Kur'an'ın farklı zamanlarda çeşitli gayeler doğrultusunda okunması birçok uygulamayı da beraberinde getirmiştir. Bunların başında “hatim indirme-hatmetme” gelmektedir. Bu doğrultuda hatimler için vakitler tayin edilmiş, hatme başlama ve bitirme süreleri belirlenmiştir. Özellikle yaz ve kış mevsimlerinin başlangıcında hatimler yapılmış, bunun ardından yaratıcıya yönelerek dilek ve duaların kabulü için yakarıшта bulunulmuştur. Bu yönelimler zamanla çeşitlenmiş; insanlar gerek muayyen vakitlerde gerekse belirli bir zaman dilimine bağlı kalmaksızın bunu tatbik etmeye çalışmışlardır. Böylece insanlar Kur'an'ı hatmederek yüce yaratıcıya hem yakın olmak istemiş hem de çeşitli isteklerinin yerine gelmesi için dua etme yoluna gitmişlerdir. Böylece Kur'an'ın yaratıcıyla iletişim kurmak için önemli bir vesile olduğu inancı yerleşmiştir (Çetin, 1992). Halk içinde şifa, dua, korunma, sıkıntılardan kurtulma vs. istekleri bağlamında tatbik edilen bu pratikler, Kur'an merkezli uygulamaların nedenini açıklar niteliktedir. Bu bağlamda Anadolu halkının dini hayatı içinde Kur'an-ı Kerim her daim özel bir yere sahip olmuştur. Toplumda Kur'an okumak, Kur'an dinlemek ve Kur'an konulu sohbetlere dahil olmak çok kıymetli ibadetler olarak değerlendirilmiştir. Bu minval üzere halk, Kuran okuyana, okutana bu alanda emek verip çaba gösterenlere ayrı bir değer atfetmiş ve maddi-manevi desteklerini bu uğurda her daim göstermiştir. Böylece toplum bu doğrultuda ibadetlerini şekillendirme yoluna gitmiştir (Çollak, 2010).

Halk arasında Kur'an-ı Kerim'e atfedilen; “yaratıcıya yakarış için çok önemi bir vesile” olduğu düşüncesinin temelini bizzat Kur'an-ı Kerim ayetlerinde de bulmak mümkündür. Öyle ki Kur'an'ın birçok ayetinde, gönderilen bu kutsal kitabın bir öğüt, yol gösterici bir rehber, rahmet vs. vesilesi olduğu belirtilmiştir. Allah, bu hususa birçok ayette dikkat çekmiştir:

“Gerçekten onlara, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olarak, ilim üzere açıkladığımız bir kitap getirdik.” (Kur'an -ı Kerim Meâli, 2008, el-A'râf, 7/52).

“Ey insanlar! Rabbinizden size bir öğüt, kalplerdeki hastalıklara bir şifa, inananlara bir rehber ve rahmet (olan Kur’an) gelmiştir.” (el-Yunus, 10/57).

Ayetlerde görüldüğü üzere Kur’an’ın, inanç dünyasında bir rahmet, şifa, öğüt vesilesi olduğu inancı sabittir. Bu çerçevede Anadolu’da yüzlerce yıldır insanlar Kur’an-ı Kerîm’i okumaya azami derecede özen göstermiş, onunla Allah’a yaklaşımaya, yaratıcı ile sıkı bir iletişim içinde olmaya gayret etmişlerdir. Bu durum kimi zaman sadece sırf bir ibadet olarak kimi zaman da toplu yahut bireysel olarak Kur’an okuma, hatmetme gibi icraların ardından, adak ve dileklerde bulunma şeklinde kendini göstermiştir (Aydın, 2010). Kur’an-ı Kerîm bağlamındaki bu uygulamalar mekâna, zamana ve gayeye göre değişiklik arz etmektedir. Bu çalışmanın merkezinde olan 1001 Hatim incelendiğinde Kur’an’ı okuma/hatmetme geleneğinin zamanı ve uygulanış gayesi özellikle dikkat çekmektedir. Öyle ki aşağıda ayrıntılı şekilde aktarılacak olan 1001 Hatim geleneğinin yeni yıla girerken yapıldığı ve felaketlerden korunmak amacıyla icra edildiği görülecektir. Keza bu konuda birçok hadiste Kur’an okumanın faziletine, Kur’an ile Allah’a tazarrunun önemine, Kur’an ile duanın kabulü arasındaki ilişkiye dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda Kur’an okunduktan sonra yaratıcıya iltica etme, onu vesile kılarak istek ve dileklerde bulunma ona atfedilen büyük önemi gösterir niteliktedir: “Kur’an’ı hatmeden kişinin kabul olunacak bir duası vardır.” (Heysemî, 1414; s. 73). Bu durum halkın Kur’an’a ve Kur’an’la ilgili yaklaşım ve ibadetlerine yön vermiş, inanç ve ibadet dünyaları bu çerçevede şekillenmiştir. İslami terminolojide çeşitli mistik işlemlerle koruma altına alma pratikleri ve bu tarzda ortaya konulan uygulamalar “rukye” olarak adlandırılmıştır. Rukye; temenniler doğrultusunda yaratıcı güce başvurma olarak tanımlanır. Rukyenin müspet ve menfi yönleri bulunmaktadır. Müspet yönü, Kur’an okuma ve diğer türden uygulanan yöntemlerle koruma, olumsuz durum veya olayların etkisinden kurtulma, tedavi etme olarak görülmektedir. Menfi yönü ise “afsun” olarak adlandırılmış, olumsuz sonuçlar elde etmek için başvuru yöntemler sınıfında değerlendirilmiştir. Hz. Muhammed (Sav) rukyenin, içinde şirk barındırmadığı ve yapılan işlemde Allah’a tevekkülün göz ardı edilmediği sürece hoş karşılanabileceğini belirtmiştir. Rukyenin caiz olduğu hususunda İslam ulemasının da ortak görüş bildirdiği, şirke yer verilmeyip, Allah’a tevekkül terk edilmediği müddetçe bu türden uygulamalar hususunda beis bulunmadığı aktarılmıştır (Çelik, 1995). Muhammed Hamdi Yazır (Elmalılı) da rukye olarak adlandırılan bu tarz uygulamalar hakkında önemli tespitlerde bulunmuştur:

“...Sihir karışmayan, yani şer ve şeytanlık için olmayıp da ondan korunmak ve bir hastalık veya afete Allah'tan şifa niyazı için kendine veya diğerine hulûs-i kalp ve salih niyet ile bir dua veya ayet okuyup üfleme kabildinden olan nefeslerin caiz olduğuna işaret eder. Çünkü bunda kimseye zarar vermek veya sapıtmak veya Allah'tan başkasına sığınma ve iltica manası yoktur.” (Yazır, 1979, s. 6389).

Görsel 6. Ulu Cami İmam-Hatibi Emrullah Kaçar'ın at üstünde 1001 Hatim için Kur'an okuması.

Özellikle bozkır kültürüne sahip tabiatla iç içe olan toplumlar, hayatlarını idame ettikleri coğrafyaya ayrı bir kıymet vermiş, üstünde yaşadıkları yeri, büyük bir önem ve özenle koruma altına almayı gaye edinmişlerdir. Bu sebeple toplumlar ikamet ettiği muhite, hayatlarına yön veren yaşam merkezlerine farklı bir değer atfetmiş, o yerin önemine binaen de çeşitli pratiklere yer vermiştir. Hafızların şehrin çeşitli yönlerine at sürüp aynı anda Kur'an kıraatini gerçekleştirmeleri; icra şeklinin temelinde bir çeşit kutsama yattığını göstermesinin yanı sıra eski Türklerdeki "yer-sub" olarak adlandırılan inancı da çağrıştırmaktadır. Türkler bu bağlamda dağlara, ormanlara, tepelere, nehirlere kısaca doğaya çok büyük kıymet vermiş, bunların bir ruhu olduğuna inanarak onlara saygı göstermiştir. Türklerde eski devirlerden beri kullanılan "ıduk" ifadesi bu bağlamda önemli ipuçları sunmakta ve Türklerin "kutsal" olanı nasıl tanımladıklarına işaret etmektedir. Keza Kaşgarlı Mahmud hazırlamış olduğu kapsamlı sözlükte "ıduk" kelimesinin karşılığını "kutlu, kutsal" olarak ifade etmiştir (Kaşgarlı Mahmud, 1985). Çok eski devirlerden beri bu kelimenin kullanıldığına dikkat çeken R. Rahmeti Arat da onun kutlu olana gönderme yapan bir tür sıfat olduğunu ifade eder (Arat, 1986). Eski Türk yazıtlarında da yer alan "ıduk" kelimesi "kutsal" olanı bildirmesi açısından güzel örnekler barındırır. Orhun Abideleri'nde geçen "Iduk Ötüken yış budun bardıg... (Mukaddes Ötüken ormanının milleti gittin...)" (Ergin, 2008, s. 16-17) ifadeleri, Türklerde hem "kutsal" kelimesinin hangi terimle karşılandığını bildirmesi hem de mekânın saygınlığına yapılan vurguyu göstermesi açısından mühimdir. Bu durum "ıduk yer-sub" düşüncesi bağlamında hayatın idame edildiği mekânın korunmasına, kozmik düzen içinde saygıyla onun varlığını sürdürmesine azami derecede özen gösterilmesine önayak oluşturmuştur.

"Eski Türk panteonuna göre 'ıduk yer-sub' kavramından en geniş şekliyle anlayacağımız şey yeryüzünü temsil eden vatan parçasının duygusal olarak algılanmasıdır. Vatan; dağları, topraklarıyla, ecdat ruhlarıyla bir koruyucudur. Koruyuculuğuna binaen de kutsaldır." (Taş, 2011, s. 74).

Yer-sub inancı, bu çerçevede birtakım pratikleri doğurmuş, birçok ritüeli de beraberinde getirmiştir. Böylece Türkler, üstünde yaşadıkları toprağı, mekânları mistik işlemlerle muhafaza altına almaya çalışmışlar, çeşitli ritüellerle ona olan saygılarını göstermeyi amaç edinmişlerdir. Mukaddes sayılan dağlara kurbanlar kesilmesi, kutlu kabul edilen yönlere dönerek ayin ve ibadetlerin gerçekleştirilmesi, sulara, ırmaklara saçılar sunulması, çadırın yahut obanın kurulduğu yerin büyük bir özenle seçilmesi, obanın kurulduğu yerin mistik işlemlerle koruma altına alınması bu durumu özetleyen en güzel örneklerdendir (İnan, 2015).

Ritüelin icrasındaki sembolik olarak çeşitli yönlere gidiş eylemi bu çerçevede önem arz eden diğer hususlardan biridir. Türklerin, dünyanın yönlerini, buldukları mekânın dört noktası olarak tasavvur ettikleri ve bu dört yöne özel anlamlar yükledikleri bilinmektedir. Bu dört yön hayatın akışıyla yakından ilgilidir. Onlara göre bu dört yön; ölüm ve var oluş kavramlarıyla bağlantılıdır ve bu yönler, hayat döngüsünün -mevsim geçişi, gece gündüz vs.- en önemli unsurlarındandır. Çünkü insanların dünya tasavvurunda; mekân, yönler ve zaman çok önemli bir yere sahiptir. Temelde zıtlığa işaret eden bu yönler aslında mekânın ve zamanın dengelenmesi için elzemdir. Bu sebeple Türk kavimleri dört yöne ayrı önem vermişlerdir. Onlar zamanın mekânla derin ilişkisi olduğunu düşünmüş ve hayatlarını da buna göre şekillendirmişlerdir. Bunun için doğal ve kültürel zaman uyumu aramış ve bu uyumu sağlamak için büyük çaba sarf etmişlerdir. Bu durum; insan, zaman ve mekânın kendi içinde derin ilişkisi olduğu düşüncesinin yansımasıdır. Çünkü insan; zaman ve mekân döngüsüne bağlı olarak hayatını sürdürür. Bu sebeple zaman ve mekân bir bütündür düşüncesi bağlamında bütünün baştan sona uyum içinde olması gayretini hep gözetmiştir. Mekân olgusunu şekillendiren yönler ise bu bütünün parçalarını yani hem zıt olanı hem de kapsayıcılığı ihtiva eder. Mitolojik bilinçte bu yönler sembolik olarak bütün dünyayı içine almaktadır. Bu da mekânın nicel olarak ölçülmediğini sembolik olarak kavramsallaştırıldığını göstermektedir. Belirlenen dört yön (bazı toplumlarda altı yön; doğu-batı-kuzey-güney-aşağı-yukarı veya sağ-sol, yukarı-aşağı, ön-arka) insanın ulaşabileceği her noktayı içine almaya işaret etmektedir (Lvova vd., 2013). Bu durum yaşam merkezli mekânın; yönler ve zaman olgusuyla simgeleştirilmesi anlamını taşımaktadır. Yapılan işlemlerle dört köşeli dünyanın kuşatılması ve bununla mekânın kutsanması sembolik olarak gerçekleştirilmiş olur. 1001 Hatim geleneği özelinde de hafızların çeşitli yönlere doğru at sürmesiyle de sembolik bir çevreleme yapıldığı düşünülebilir. Bu durum dinî inançların mistik işlemlerle iç içe geçtiğini, İslami uygulamalarla, eski Türk inanç ve pratiklerinin halen bir arada yaşatılmaya devam ettiğini göstermektedir. Burada farklı yönlere at sürerek Kur'an okuma eyleminin gerçekleştirilmesi ve bu bağlamda bir nevi bütün şehrin kutsanması yahut koruma altına alınması inancı, ritüelin tatbikindeki uygulamaların eylem-amaç bütünlüğü çerçevesinde sergilendiğini göstermesi açısından mühimdir.

Hafızların şehrin çeşitli yönlerine at sürmesinden sonra burada gerçekleştirilen tören son bulur ve uygulama bütün toplumun iştiraki ve icrasıyla bir aylık serüvenine başlar. Solakzade'nin Erzurum müftüsü olduğu dönemde 1001 Hatim'in, İhmal, Cennetzâde, Derviş Ağa ve Ayaz Paşa camilerinde sabah ve yatsı namazlarına müteakiben okunduğu belirtilmiştir (Köksal, 2015). Geleneğin yaygınlaşmasıyla hatim okunan cami sayısı hayli artmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın belirlediği camilerde (Saime Hatun, Solakzâde, Pir Ali Baba, Suat Aslan, Fatih, Köşk, Sakıp Efendi, Hamidiye, Çırçır, Kavak, Şerefiye, İhmal, Kardeşler, Derviş Ağa, Yukarı Mumcu, Dere Mahallesi, Veysel Karani, Dumlu

Merkez, Ayazpaşa, Nişancı, Köse Ömerağa, Cennetzâde Camii vd.); toplu yahut bireysel olarak ya da halkın kendi ev ve iş yerlerinde bu ritüele katılması teşvik edilir. Bu camilerde “1001 Hatim Köşesi” oluşturulur ve halk burada bulunan cüzlerden gücü yettiğince okumaya devam eder.

Görsel 7. Halkın camilerde geleneğe iştiraki (www.diyanehaber.com.tr/ 14.01.2020)

Erzurum merkezden, ilçelerinden, köy ve mahallelerinden kısaca şehrin her bölgesinden bireyin katılımıyla yaklaşık bir ay boyunca hatimler okunmaya devam eder. Okunan hatim sayıları ikamet edilen yerde bulunan cami imamlarına bildirilir. İmamlar da hatim sayılarını geleneğin icra edildiği son günün ardından Erzurum Müftülüğü'ne ulaştırırlar. Bu süreç içinde farklı ülkelerden dünyaca ünlü meşhur hafızlar (Güney Afrikalı Hafız Abdurrahman Sadien, Mısırlı Hafız Muhammed Ali Rashed, Faslı Hafız Hişam El Azimi, Suriyeli Hafız Zeki Aseli gibi) Erzurum'a gelerek, şehrin büyük camilerinden olan Lala Paşa, Ulu Cami'de Kur'an tilaveti gerçekleştirirler ve geleneğe iştirak etmiş olurlar.

Yaklaşık bir aylık süreç sonunda hatimler tamamlanır ve dua merasimi şehrin en kadim camilerinden biri olarak bilinen Ulu Cami'de, “Cuma” gününe denk gelecek şekilde yapılır. Dua törenlerine, Diyanet İşleri Başkanı başta olmak üzere, şehrin önde gelen devlet erkânı ve büyük bir halk kitlesi iştirak eder. Namazlar kılınır, ilahiler okunur, son olarak uzun ve kapsamlı bir dua yapılır. Duada Erzurum başta olmak üzere tüm İslam beldelerinin gelecek yeni yılda felaketlerden muhafazası istenir. Girilecek yeni yılın tüm insanlığa hayır, huzur, sağlık mutluluk, bereket getirmesi temennisi bildirilir. Bu bağlamda okunan hatimler vesilesiyle yaratıcıya tazarruda bulunularak; bütün beldelerin bir nevi koruma altına alınması ve girilen yeni yılın bereket getirmesi dileğiyle düzenlenen ritüel böylelikle tamamlanmış olur.

4. 1001 Hatim'de Sayı Mistisizmi

Çalışmaya konu olan bu ritüelin uygulanış biçimi kadar geleneğe verilen isim de bir o kadar dikkat çekicidir. Toplumların düşünce dünyasında sayılara yüklenen anlamlar ve sayıların önemi bağlamındaki inançlar büyük bir yer işgal eder. Sayılara atfedilen değer yahut mistik anlam, sayıların kıymetinin ne denli büyük olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda sayılar uğurlu veya uğursuz kabul edilmiş, kimi sayılar tabu olarak yaşatılmış kimi sayılar da kutsala ulaşmanın bizzat anahtarı olarak görülmüştür:

“Sayılar, o dili konuşan milletlerin inançlarından, sosyal ve coğrafi çevrelerinden, etkileştikleri kültürlerden, bütün tarihî olaylarından, gelenek ve göreneklerinden izler taşırlar. Bu yüzden sayılar, dillerin millî özelliklerini yansıtan kelimelerdendir.” (Şavk, 2001, s. 52).

Ahmet Özgür Güvenç toplumlarda görülen sayı simgeciliğinin temelini mitolojiye ve kutsal dinlere bağlamıştır. Ona göre her toplum kendi inanç dünyası doğrultusunda çeşitli nesnelere, kelimelere yahut sayılara simgesel özellik kazandırır. Böylelikle bazı sayılar kazandıkları simgesel değerler sebebiyle kültürel bir unsur hüviyetine bürünür. Güvenç, bu çerçevede toplumların belirli anlamlar yüklediği formel sayıların seçiminde mistik bir anlamın, mitolojik bir bağlamın ve dinî yönelimlerin yattığını belirtmiştir (Güvenç, 2009).

Her sayının, inanış biçimlerine göre her toplumda karşılığı farklıdır. Burada önemli olan kutsiyet ve gizem atfedilen sayının temelinde yatan, o sayı etrafında şekillenen düşüncenin kökeni yani inanışın temelidir. Bu çalışma özelinde karşımıza çıkan sayı ise 1001'dir. Bazı Türk lehçelerinde “bing” kelimesiyle ifade edilen sayının, Türk düşünce siteminde önemli bir yere sahip olduğu ve çok büyük nicelikleri karşılamak için kullanıldığı aktarılmıştır (Irfah, 2016). Annemarie Schimmel göre 1001 sayısı ebedi olana, sonsuz genişliğe vurgu yapar ve “sınırsızlık” manasına gelir (Schimmel, 2018). Bu çerçevede 1001 sayısının genel olarak sonsuzluğa, ölümsüzlüğe ve ebedi olana işaret ettiği söylenebilir. Bu çalışmanın merkezini oluşturan geleneğin temelinde “Kur'an” olduğu ve geleneğe verilen “1001” ismi bir bütün olarak düşünüldüğünde; Allah'ın ve onun kelamının ebedi oluşu, Kur'an'ın sonsuza dek muhafazası veyahut bizzat Kur'an vesilesiyle ebedi muhafaza olma düşüncesi bağlamında böyle bir sayının tercih edildiği çıkarımı yapılabilir. Şunu ifade etmek gerekir ki geleneği ilk başlatanlar, geleneği niçin bu sayıyla ilişkilendirdikleri hususunda herhangi bir beyanda bulunmamışlardır. Burada aktarılan düşünceler 1001 Hatim geleneğinin özü, uygulanış şekli, amacı, kapsamı vs. etrafında sadece bir yorumdan ibarettir. Keza geleneğin icrasına bizzat katılanlar da bu hususta farklı görüşler aktarmışlardır.

1001 Hatim uygulamalarına uzun yıllardır bizzat katılan Lala Paşa imam hatibi Hafız Memduh Karslı'ya göre geleneğe verilen isimde saklı olan sır “1” rakamında gizlidir. 1 rakamı vahdeti, tekliği yani Allah'ı temsil eder. Bu da 1001 Hatim'i ortaya çıkaran yahut uygulayanların yaratıcı ile bir nevi iletişim şekline yahut kutsal ile arasındaki sırra işaret etmektedir (KK. 5). Aktarılan bu bilgiler ışığında Türklerin düşünce dünyasında 1000 sayısının büyük nicelikleri, engin olanı ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir. Sayı, nicelik olarak çokluğu çağrıştırmaktadır. Tercih edilen 1001 sayısı ile bütünlük gösteren ve “vahdeti vücut” düşüncesi ile temellendirilen 1 rakamının ise Allah'a yani tek olana vurgu yaptığı ifade edilmiştir. Bu rakam, İslami literatürde “vahdeti vücut” fikriyle bağdaştırılmış; Allah'ın her

şeyin özü olduğu ve nihai zeminde her şeyin “bir” ile temsiliyet kazandığı düşüncesiyle temellendirilmiştir (Şerif, 2000). Bu bağlamda bütünlük arz eden Türk-İslam düşünce sistemi etrafında, hatim geleneğine verilen bu ismin temelinde; mistik bir yönelimin olduğunu açıkça göstermektedir. Çünkü ritüellerin her parçası bir amaca hizmet eder. Bu bağlamda ritüellerin içinde barındırdığı her unsurun bir anlam taşıdığı, isimlendirmelerde dahi mistik bir mananın saklı bulunduğu düşünülmektedir. Zikredilen geleneğe verilen bu ismin de bir çeşit mistik mesaj olduğu ifade edilebilir. Bugün Erzurum’da toplumun her kesiminden insanın iştiraki ve birçok farklı mekânda uygulamanın icra edilmesi sebebiyle bu sayı sembolik bir hüviyet kazanmıştır. Her yıl düzenlenen 1001 Hatim programlarında, süreç içinde on binlerce hatim okunduğu görülmektedir.

5. Milli Kültür ve Kültürel Miras Açısından 1001 Hatim’in Önemi

Dursun Yıldırım milli kültürü tanımlarken, sözlü ve yazılı gelenek içinde var olan maddi-manevi değerler bütününe ve milletlerin milli kimliklerini oluşturan ortak kabullerine dikkat çeker. Ona göre toplum içindeki unsurlar, bireylerin kabullenmesiyle ve o milletin çoğunluğu tarafından onaylanmasıyla milli kültürün bir parçası haline gelir (Yıldırım, 1988). Yıldırım’ın belirttiği, kültür öğelerinin ortak kabul gören bir vafa bürünmesi, çalışmaya konu olan 1001 Hatim’in icrasında da görülmektedir. Gerek hatim okuma gerekse dua merasimlerine bakıldığında, tüm bu uygulamalara büyük bir halk kitlesinin iştirak ettiği belirtilmelidir. Bu yönelim ve kabulleniş 1001 Hatim’i milli kültürün bir parçası haline getirmektedir.

Milli kültürün bir yansıması olarak gördüğümüz ve yeni yıla giriş ritüeli olarak adlandırdığımız 1001 Hatim’e katılımın bu denli çok olması, okunan hatimlerin sayısının son yıllarda yüz binlere ulaşması; uygulamanın toplum tarafından ne denli benimsendiğini ve bu uygulamaya ne kadar kıymet verildiğini göstermesi açısından önemlidir. Emile Durkheim toplumsal bütünlük arz eden yönelimlerin bireyler üzerinde etkisinin daha büyük olduğunu ifade ederek; müşterek inançların, geleneklerin, ortak ideallerin toplumsal nesnelere ve kamu düzeniyle büyük bir bağı olduğunu belirtmiştir. Ona göre toplumsal kabulleniş, bireysel kabullenışı tetikler ve yönlendirir (Durkheim, 2020). Yani uygulamalar ne kadar ortak amaca hizmet ederse toplum nezdinde o kadar kabul görür. Bu da tören ve ritüellerin toplumun büyük çoğunluğu tarafından özümsemesi ve uygulamalara daha çok bireyin iştiraki şeklinde kendini gösterir. Bu durum, kültürel değerlerin canlı bir şekilde yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından son derece mühim bir husustur. Çünkü toplumda kabul görmeyen yahut icra edilmeyen her gelenek zamanla unutulur ve kaybolur. Unutulan her gelenek toplumsal değerlerin yok oluşu manasına gelir. Bu çerçevede 1001 Hatim etrafında oluşturulan pratik ve uygulamaların, yaklaşık beş asırdır kültürel bellek içinde kuşaktan kuşağa aktarılmasının takdire şayan bir sürdürülebilirlik gösterdiği vurgulanmalıdır.

2020 yılında dünyayı etkisi altına alan “koronavirüs” (Kovid-19) salgınından ötürü, bu yıl 1001 Hatim kapsamında planlanan etkinlikler, “1001 Hatimle Evde Kal, Kur’an’la Kal” sloganıyla dijital platformlar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda dünyaca ünlü hafızlar tarafından çevrimiçi Kur’an tilavetleri sunulmuş, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın tertip ettiği çevrimiçi 1001 Hatim programları gerçekleştirilmiştir. Erzurum Valisi Okay Memiş, geleneğin Erzurum’da doğduğuna vurgu yaparak gerek icrasının gerekse dua törenleri ve kutlamaların Türkiye genelinde yapılması için

Cumhurbaşkanlığı'na başvuru yapacaklarını belirtmiştir (Karakaya, 2020). Böylelikle 1001 Hatim; yöresel bir ritüelden ulusal bir tören hüviyetine kavuşacak, toplumda tatbik edilen bu gibi uygulamaların birleştirici gücü, farklı bir şekliyle yeniden tekrarlanmış ve gelecek kuşaklara aktarılmış olacaktır. Erzurum'da çeşitli dini görevlerde bulunan Zeki Koçak geleneğin dini ve sosyokültürel boyutunu, toplumsal birlikteliğe işaret eden önemini şöyle özetler:

“1001 hatim okuma geleneği dinî ve millî duyguların canlı tutulduğu, kulluk şuurunun ete kemiğe bürünmüş bir ruh hâlidir. Geçmiş rahmet ve hayırla yâd ederken, geleceği daha güzel bir şekilde inşa etme gayretidir.” (Koçak, 2010, s. 19).

Folklorun işlevselliği bu anlamda büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda halkbiliminin bölgesel yahut yöresel kültürü önce millileştirdiği daha sonra evrensel kültüre dâhil ederek onu insanlığın ortak mirası haline getirdiği ifade edilmelidir (Kaya, 2007). Ahmet Özgür Güvenç bu konuda en güzel örneklerden birinin Nasreddin Hoca olduğuna dikkat çeker. Nasrettin Hoca, Aksaray ve çevresini temsilen öncelikle yöresel bir kimliğe sahiptir. Daha sonra fıkraları, deyişleri kısaca sözlü-yazılı edebiyatın ve dini-toplumsal hayatın her alanında kendine yer bulmasıyla da milli bir hüviyet kazanmıştır. O, sadece milli kültürün mirası olarak kalmamıştır. Bu çerçevede UNESCO tarafından 1996-1997 Uluslararası Nasrettin Yılı olarak ilan edilmiştir. Ayrıca her yıl Uluslararası Nasrettin Hoca Karikatür yarışmaları düzenlenmektedir. Bu etkinlikler, Nasreddin Hoca etrafında şekillenen tüm olguların yöreselden ulusala, ulusaldan evrensele ulaşmasını sağlamış ve onu insanlığın ortak kültür mirası haline getirmiştir. Güvenç, Hoca Ahmed Yesevi, Yunus Emre, Evliya Çelebi gibi ünlü Türk simaları özelinde UNESCO'nun anma ve kutlama yıl dönümleri düzenlediğini, âşıklık geleneği, meddahlık, okçuluk, sıra geceleri geleneği gibi birçok kültürel değerın insanlığın somut olmayan kültürel miras listesine girmesinde UNESCO Türkiye Milli Komisyonu'nun öncü bir rol üstlendiğini belirtir (Güvenç, 2020). UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Başkanı M. Öcal Oğuz, kültürel mirasın korunmasının toplumlar için hayati bir önem taşıdığını belirterek; bu bağlamda bireysel yahut toplumsal yaratım ve aktarımın muhafaza altına alınmasının gerekliliğine dikkat çekmiştir. Oğuz'a göre burada hedeflenen temel amaç; maddi ve manevi kültürel değerleri üreten, yaşatan ve kuşaktan kuşağa aktaranların, gelenek, görenek vs. türden uygulama ve birikimlerin bütün unsurlarıyla kaybolmadan, yozlaşmadan koruma altına alınması ve gelecek kuşaklara aktarılmasıdır (Oğuz, 2013). Erzurum'da uzun yıllardır uygulanan 1001 Hatim geleneğinin de tıpkı Nasreddin Hoca örneğinde olduğu gibi çeşitli çalışmalarla, ilk önce milli/ulusal kültür envanterine, ardından evrensel bir değer odağında tüm insanlığın ortak kültür mirasına dâhil edilmesi, beş asırdır devam eden 1001 Hatim özelinde kültürel değerlerin kazanımları açısından büyük önem arz eder.

Sonuç

1001 Hatim hem dinî hem de sosyal boyutuyla kültürel bellek içinde önemli yer edinen bir tür yeni yıla giriş ritüelidir. Uygulama baştan sona incelendiğinde, bu ritüelin sosyal boyutunun dinî boyutuyla bir bütünlük gösterdiği gözlemlenmiştir. Bu ritüel; Erzurum'a has bir uygulama olarak ortaya çıkmış, yaklaşık beş yüz yıldan bu yana devam edegelmiştir. Uygulamaya devlet adamlarından, halka, gençlerden yaşlılara kadar her kesimden katılım gösterilmektedir. Toplumların harcı kültür; kültürün taşıyıcısı ise gelenek, görenek, örf, adet, bayram, tören ve ritüellerdir. Bu doğrultuda 1001 Hatim

geleneğinin; çeşitli gayeler doğrultusunda hem toplumu birlik ve beraberliği sevk ettiği hem de kültürel değerleri yaşatarak gelecek kuşaklara aktardığı vurgulanmalıdır. Toplumsal bir bütünlük arz eden dinî ve millî bayramların yanı sıra halk arasında icra edilen bu gibi ritüel ve törenlerin de toplum hafızasında büyük bir kıymeti haizdir. İfade edilmelidir ki genel hatlarıyla ritüeller; inanışları, duaları vs. halk kültürünün en mahrem sırlarını barındırmasının yanı sıra en güzel halk edebiyatı örneklerini de içinde saklamaktadırlar. Bu durum icra edilen ritüelleri, muazzam bir konuma taşımaktadır. Çünkü toplum, düşünce dünyasında var olan tüm maddî-manevî kültür değerlerini bu uygulamalar aracılığıyla yaşatır ve gelecek kuşaklara aktarır. Erzurum Büyükşehir Belediyesi ve Erzurum Valiliği tarafından, 1001 Hatim'i ulusal bir tören mahiyetine kavuşturmak için çeşitli girişimler başlatıldığı ve bu yönde çeşitli adımların atılacağı yakın dönemde icra edilen 1001 Hatim açılış programlarında özellikle vurgulanmıştır. Gelecek yıllarda Türkiye'de her yeni yıla girişte, hayır, sağlık, bereket getirmesi temennileri etrafında bu uygulamanın yaygınlaştığını görmek mümkün olabilir. Bu bağlamda Erzurum'da her yeni yıla girişte uygulanan 1001 Hatim'in ve gelenekle birlikte ortaya konan tüm pratiklerin önemi çok daha iyi anlaşılacaktır.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma grubunda yer almamaktadır.

Kaynakça

- And, M. (2019). *Dionisos ve Anadolu köylüsü*. Yapı Kredi Yayınları.
- Arat, R.R. (1986). İduk - kut ünven hakkında. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 24, 23-33.
- Aydın, H. (2010). Şifa kaynağı olarak Kur'an-ı Kerim. *EKEV Akademi Dergisi*, 42, 55-68.
- Başar, Z. (1972). *İctimai adetlerimiz-inançlarımız ve Erzurum ilindeki ziyaret yerlerimiz*. Sevinç Matbaası.
- Bayat, F. (2008). Sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik bağlamda yeni gün (nevruz): mitolojik olgudan mitolojik kurguya. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 139-148.
- Bayat, F. (2017). *Türk mitolojik sistemi/ontolojik ve epistemolojik bağlamda Türk mitolojisi 1*. Ötüken Neşriyat.
- Beygu, A. Ş. (1936). *Erzurum tarihi, anıtları, kitabeleri*. Bozkurt Basımevi.
- Çelik, M. (2018). *Erzurum kitabı* (4. Baskı). Dergâh Yayınları.
- Çetin, A. (1992). Hatim indirme ve hükümleri-III. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(4), 47-55.
- Çetin, A. (1997). Hatim, *TDV İslam Ansiklopedisi*. 16/ 469-470. Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çollak, F. (2010). Hafızlık geleneği üzerine. *Anadolu'da Kur'an Kültürü/Diyanet Dergisi Eki*, 235, 8-11.
- Durkheim, E. (2020). *Dini hayatın ilkel biçimleri* (Çev. Ahmet Ceylan). Gece Kitaplığı.
- Durmuş, İ. (2016). *Türk kültürüne giriş*. Akçağ Yayınları.
- Düzgün, D. (1999). *Erzurum köy seyirlik oyunları*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ergin, M. (2008). *Orhun abideleri* (41. Baskı). Boğaziçi Yayınları.
- Frazer, J. G. (2017). *Altın dal/dinin ve folklorun kökleri*. (Çev. Mehmet H. Doğan). YKY Yayınları.
- Gömeç, Y. S. (2020). *Şamanizm ve eski Türk dini* (5. Baskı). Berikan Yayınevi.
- Günay, U. (2018). *Türkiye'de âşik tarzı şiir geleneği ve rüya motifi* (8. Baskı). Akçağ Yayınları.
- Günay, Ü. (1999). *Erzurum ve çevresinde dini hayat*. Emek Matbaacılık.
- Günay, Ü. & Güngör, H. (2019). *Başlangıçlarından günümüze Türklerin dinî tarihi* (2. Baskı). Bilge Kültür Sanat.
- Güvenç, A. Ö. (2009). Kırk sayısının halk edebiyatı ürünlerinde kullanımı üzerine bir inceleme. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 41, 85-97.
- Güvenç, A. Ö. (2020). *Folklor ve sinema*. Ötüken Neşriyat.
- Hâce Muhammed Lütfî. (2013). *Hulâsatü'l-hakayık ve mektûbât-ı Hâce Muhammed Lütfî* (6. Baskı) (Haz. Hüseyin Kutlu vd.). Esen Ofset.
- Heysemî. (1414/1994). Buğyetü'r-râ'id fi tahkiki mecma'î'z-zevâ'id. nşr. Abdullah M. ed-Dervîş, I-X.
- Irfah, G. (2016). *Rakamların evrensel tarihi* (Çev. Kurtuluş Dinçer) (c.1). Alfa Bilim.
- İnan, A. (2015). *Tarihte ve bugün şamanizm* (8. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (2020). *Eski Türk dini tarihi* (3. Baskı). Altınordu Yayınevi.
- Karakaya, H. T. (2020, Aralık 18). Erzurum'un asırlık geleneği 1001 hatim'in okunmasına başlandı. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/erzurumun-asirlik-gelenegi>.
- Kaşgarlı Mahmud. (1985). *Divânü lûgat-it-Türk I-III* (Neş. Besim Atalay). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, D. (2007). *Türk halk edebiyatı terimleri sözlüğü*. Akçağ Yayınlar.

- Koçak, Z. (2010). 1001 hatim geleneği-Erzurum örneği. *Anadolu'da Kur'an Kültürü/Diyanet Dergisi Eki*, 235, 14-19.
- Köksal, N. (2015). *Erzurum'un yüzleri/Solakzâde Muhammed Sadık Efendi*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim Meâli. (2008). (Çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin), (8. Baskı). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Lvova E. L., Oktyabrskaya, İ. V., Sagalayev, A.M., & Usmanova, M.S. (2013). *Güney Sibirya Türklerinin geleneksel dünya görüşleri/ kâinat ve zaman, nesnelere dünyası* (Çev. Metin Ergun). Kömen Yayınları.
- Malinowski, B. (2000). *Büyü, bilim ve din*. (Çev. Saadet Özkal) (2. Baskı). Kabcacı Yayınevi.
- Oğuz, M. Ö. (2013). Terim olarak somut olmayan kültürel miras. *Milli Folklor*, 100, 5-13.
- Olgun, H. (2016). İbadet, ritüel ve kurban. *Milel ve Nihal*, 13(2), 82-99.
- Örnek, S. V. (2014). *100 Soruda ilkelerde din, büyü, sanat ve efsane*. Bilge Su Yayınları.
- Schimmel, A. (2018). *Sayıların gizemi* (Çev. Mustafa Küpüşoğlu). Alfa Araştırma.
- Seyidoğlu, B. (2018). *Erzurum efsaneleri* (5. Baskı). Dergâh Yayınları.
- Sezen, L. (2013). *Erzurum folkloru* (3. Baskı). Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Sigmund, F. (2018). *Totem ve tabu* (31. Baskı). Lilitih Yayıncılık.
- Şavk, Ü. Ç. (2001). Manas ve Maaday-Kara'da sayılar. *Milli Folklor*, 50, 52-57.
- Şerif, M. M. (2000). *Klasik İslam filozofları ve düşünceleri*. İnsan Yayınları.
- Taş, İ. (2011). *Türk düşüncesinde kozmogoni-kozmonoloji*. Kömen Yayınları.
- Türk Dil Kurumu/Türkçe Sözlük. (2011). *Hatim*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk, A. (2014). *Erzurum Kandilleri*. Arı Sanat Yayınları.
- Vakıflar Genel Müd. Arşivi. EV. VKF. No: 580. 83. sıra. Mevlâna Pir Ali ve Mevlâna Hüseyin'e ait Hicri. 946 tarihli vakfiye, s. 169.
- Veren, E. (2019). *Kocakarı soğuklarından zemheriye Anadolu halk takvimi*. Doğan Kitap.
- Yazır, M. H. (1979). *Hak dini Kur'an dili* (3. Baskı) (c.9). Eser Neşriyat ve Dağıtım.
- Yıldırım, D. (1988). *Türk bitiği*. Akçağ Yayınları.

Kaynak Kişiler:

- KK. 1, S. L., Doğum yeri: Erzurum. Eğitimi: Lise. Mesleği: İşçi. Görüşme tarihi: 28. 01. 2021/ 15:30. Tuzcu Köyü.
- KK. 2, Ş. Y., Doğum tarihi: 1980. Doğum yeri: Erzurum. Eğitimi: Lise. Mesleği: Tuzcu Mahallesi Cami İmam Hatibi. Görüşme tarihi: 28. 01. 2021/15:30. Tuzcu Köyü.
- KK. 3, A. G., Doğum tarihi: 1945. Doğum yeri: Erzurum. Eğitimi: Okur-yazar. Mesleği: Çiftçi. Görüşme tarihi: 28. 01. 2021/15:30. Tuzcu Köyü.
- KK. 4, İ. H. Ç., Doğum tarihi: 1941. Doğum yeri: Erzurum/ Örekli Köyü. Eğitim: İlkokul. Meslek: Emekli İmam-Hatip. Görüşme tarihi: 04.01.2021/15:00. Erzurum.
- KK. 5, M. K., Doğum tarihi: 1974. Doğum yeri: Erzurum. Eğitim: Üniversite. Mesleği: Erzurum Lala Paşa Cami Uzman İmam Hatip. Görüşme tarihi: 26. 01. 2021/14:00. Erzurum.

KK. 6, A. D., Doğum tarihi: 1969. Doğum yeri: Erzurum. Eğitim: Önlisans. Mesleği: Erzurum Ulu Cami Uzman İmam Hatip. Görüşme tarihi: 26. 01. 2021/15:30. Erzurum.

KK. 7, E. K., Doğum tarihi: 1976. Doğum yeri: Erzurum. Eğitim: Üniversite. Mesleği: Erzurum Ulu Cami Uzman İmam Hatip. Görüşme tarihi: 27. 01,2021/15:45. Erzurum.

